

OTDK DOLGOZAT

KRone
2012.

Magyar - Angol hűbériség összehasonlítása a XI.-XIII. században - Különös tekintettel a földtulajdonra

OTDK dolgozat

**Jelige:
KRone**

2012.

ELŐSZÓ	1
A HŰBÉRISÉG ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE	3
1) Kialakulása, története	3
2) Hűbéri viszony és a hűbéri földtulajdon jellemzői:	5
3) Klérus földtulajdona	7
4) Jobbágyság helyzete, tulajdonjoga.....	7
5) Városi polgárság földtulajdona	8
MAGYARORSZÁG ÉS ANGLIA A 11-13. SZÁZADBAN	9
1) Hűbériség kialakulása Angliában és Magyarországon	9
2) Királyi hatalom a 11-13. században.....	13
3) Földtulajdonjog jellemzői és fajtái Angliában és Magyarországon	20
a. Földtulajdonlás gyökerei.....	20
b. Földtulajdon (11-13. században)	23
c. Földtulajdonnal való rendelkezés	26
d. Ingatlan öröklése	29
4) Egyházi földtulajdon	31
5) Jobbágyság, szabad jogállásúak helyzete	32
6) Városi polgárság helyzete a 11-13. században	36
ÖSSZEFOGLALÁS	38
IRODALOMJEGYZÉK:	40

ELŐSZÓ

„Nem a szó szerint vett múlt az, amely meghatározza életünket, kivéve talán, ha biológiai értelemben tekintjük. A múlt azonban nagyon sokszor éppen olyan finom szerkezettel bír, és éppen úgy befolyásol, akár a mítoszok. Érzékelésünkbe éppen úgy beépülnek a múlt képei és szimbolikus szerkezetei, ahogyan sejtjeinkbe a genetikai információ. Minden új történelmi éra a múlt és az aktív mitológia visszatükröződésének tekinti önmagát.”¹

A múltunk állandó hatással van jelenünkre és jövőnkre, ez kifejezetten igaz a jog területén, ahol szokásjoggá az válhat, amelyet kellő időn át ismétlődően alkalmaztak. Magyarországon ezek a szokások 1000 éven át irányították az emberek életét. Hatnak napjainkban is, erre a legjobb példát az Alaptörvény szolgáltatja, amely kimondja, hogy *„tisztetben tartjuk történelmi alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”*² 1949 előtti jogunk Európa szerte elismert, fejlett jognak számított. Fejlettségét mutatja, hogy a jogászok szakma szerint az angol joggal mutatott erős hasonlóságot. Grosschmid Béni mondta, a 19. század végi angol jogra, hogy jobban hasonlít Werbőczyre, mint saját magunk. Kutatásaim során azt próbáltam kideríteni, hogy ennek az 1949-ben oly hasonló két jognak a gyökerei mennyire azonosak egymással.

Kiindulópontként azt az időpontot, intervallumot választottam mikor mindkét országban kialakult az egységes állam. Mivel mindkét állam esetében ez a 10-11. században következett be, ezért elkerülhetetlenül a korszakra legjellemzőbb intézményt választottam kutatási témaként. Ez a hűbériség és a földtulajdonlás. Dolgozatom első részében áttekin-tem a hűbériség kialakulását, valamint a földtulajdont, az arról való rendelkezés európai szabályait több társadalmi osztály esetében is (nemes, klérus, jobbágy, városi polgár).

¹ GEORGE Steiner – A kékszakállú herceg várában, 1971

² MAGYARORSZÁG Alaptörvénye – Nemzeti hitvallás

A dolgozat második nagyobb egységében megvizsgálom, hogy a két országban, miként alakult ki a hűbériség (ha egyáltalán kialakult). Ezt követően pedig az angol és magyar igazgatási rendszer és királyi hatalom összevetése következik.

A dolgozatban nagy hangsúlyt fektetek a két ország földtulajdonlásának az összehasonlításra a 11-13. században, azok előzményeivel együtt, eltekintve azonban egyes a magyar földtulajdonlásban meghatározó, de már részben-egészben feltárt jogintézmények részletes bemutatásától, mint például az ősiség. A jogintézmények vizsgálata mellett kitérek a társadalom felépítésére és azok földdel való viszonyára, földtulajdonról való rendelkezésre élők között és halál esetére.

Kutatásaim során nem találkoztam a magyar szakirodalomban olyan munkával, amely az angol földtulajdonlás korai századait minden osztály tekintetében ismertette volna. Dolgozatomban próbáltam ennek megfelelően ismertetni az egyes intézményeket és összehasonlítani ugyanezen korszak magyar rendszerével, mely során fel kívántam tárni a hasonlóságokat, melyek több évszázadon át hatást gyakoroltak az emberek életére. Továbbá azokat a különbségeket, amelyek évszázados eltéréseket eredményeztek.

A HÜBÉRISÉG ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE

Az első fejezetben röviden áttekintem a hűbériség kialakulását, azt követően pedig a hűbéri földtulajdon legjellemzőbb vonásait. Röviden kitérek az egyházi földekre, továbbá a jobbágyság helyzetének alakulására a 11-13. században, valamint a városi polgárság kialakulására és tulajdonára. Véleményem szerint erre, azért van szükség, hogy látni lehessen miben tér el és egyezik meg a vizsgált országok fejlődése a klasszikus hűbéri állapotoktól.

1) Kialakulása, története

A hűbériség a Karoling Birodalom szívében – a mai Észak-Franciaországban, illetve a mai Rajna vidéki és svábföldi Németországban – kibontakozó „*a társadalom szerkezetét meghatározó hierarchikus rendszer*”.³ Gyökereit két intézményre vezetik vissza. Egyrészt a *commendatio* intézményére, amely a Római Birodalom utolsó századaiban a barbár csapatok betörése miatt alakult ki, hiszen a bizonytalan helyzetben a kisebb földbirtokosok vagyonukat és személyüket egy-egy hatalmasabb földbirtokosnak ajánlották fel, mindezt védelemért cserébe. A felajánlás után rögtön vissza is kapták vagyonukat azonban innentől köztük kölcsönös függési viszony alakult ki. „*Ezt az aktust hívták commendationak.*”⁴ Másik gyökere a hűbériségnek a barbár királyok kísérete volt. A kíséret szabad harcosokból állt, akik szolgálataikért tartásban részesültek. Gyakran földbirtokot is kaptak. Ez a két tendencia már a Meroving-korban is megfigyelhető volt.

„*A hűbérviszony alapítása három aktussal történik, ezek a homagium (az alávetés kifejezése), a fidelitas (hűségeskü) és az investitura (a hűbérbirtokba való bevezetés [investitúra]).*”⁵ A kialakult kötelék elvileg valamelyik fél halálával automatikusan megszűnt, azonban a gyakorlatban a vazallusság rövid időn belül örökletessé vált.

„*Még a kilencedik század vége előtt kialakult Franciaországban az a szokás, hogy egy vazallus több hűbérúrnak is tett homagiumot. A 11-12. században más országokban is általánossá vált, hogy egy vazallusnak több hűbérura volt, néha tíz-húsz is.*”⁶ Mivel ilyenkor annak eldöntése, hogy melyik irányába tartozik hűséggel nehézkessé vált, ezért különböző elveket vezettek be. Kezdetben annak az irányába tartozott teljes hűséggel a vazallus, akitől a legnagyobb mennyiségű földet kapta. „*A 11. században kialakult ligantia elve szerint az egyik homagium jogilag erősebb volt a többinél, s a vazallus (ho-*

³ RÁCZ Lajos (szerk.): Egyetemes állam- és jogtörténet Ókor – feudális kor, Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 1998., 147.o.

⁴ RÁCZ Lajos (szerk.) *im.* 1998, 148.o.

⁵ BÓNIS György – Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban, Budapest, Osiris, 2002, 46.o.

⁶ KATUS László – A hűbériség, Rubicon, 2009/11, 34-39.o.

mo ligius) annak a hűbérúrnak (dominus ligius) tartozott teljes hűséggel és szolgálattal, akinek ilyen hominium ligiumot tett.”⁷ Természetesen az idő múlásával egy vazallusnak több ilyen viszonya is volt, ilyenkor ismét a régi elvek kerültek alkalmazásra.

A fejlődés következő lépcsőjét a Karolingok jelentették. Martell Károly már *maiordomus*-ként is arra törekedett, hogy újjászervezze a közhatalmat. A rendszer legnagyobb problémája, hogy nem voltak megbízható hivatalnokok. *„Ez a helyzet szülte azt az elképzelést, hogy a már megszilárdult függőségi viszonyokat az államigazgatás céljaira használják föl. Ekképp az úrnak a hierarchia minden szintjén kezességet kellett vállalnia embere magatartásáért, s kötelessége ellátására kellett azt szorítania.”⁸ „Ekképp a hatalmas birodalom lakosai között különvált egy viszonylag nagy létszámú osztály, az úr hűbéresei – azaz a király úr hűbéresei (vassi dominici) –; ők állították ki a királyi hadsereg jelentős részét, élvezték az uralkodó különleges védelmét, miközben egy a tartományokat behálózó hatalmas hűségi láncolat elemeit alkották.”⁹ A megbízhatatlan hivatalnokok helyére egyre gyakrabban olyan személyek kerültek, akik vazallusként már korábban fel esküdtek a királynak.*

A Karoling Birodalom összeomlását követően már nem volt olyan hatalmi tényező Európában, amely képes lett volna fenntartani ezt a rendszert és megvédeni az alattvalókat az állandó háború borzalmaitól. Így az ezt követő századokban Nyugat-Európában a király hatalma elenyészett az egyes tartományurak hatalma mellett, akik átvették szerepét azokon a területeken, amelyeket egykor hűbértokként kaptak. Ilyen tartományúrrá csak az válhatott, aki rendelkezett várbirtokkal, hiszen minden *„joghatóság a várhoz kapcsolódott”¹⁰*. A 12. századig bárki, aki rendelkezett megfelelő jövedelemmel építhetett várat, ezt követően királyi engedélyre volt szükség. Ez a folyamat az 1100-as évek végén változott meg, amikor a királyi hatalom ismételten feléledt és elkezdte visszavenni a tartományuraktól a földbirtokokat és kiterjesztette hatalmát az egész országra. A királyi hatalom teljessé válásával a főuraknak meg kellett találniuk az eszközt, hogy ismét beleszólást nyerjenek az ország ügyeibe, ennek megoldását a rendé szerveződésben találták meg. A rendi gyűlés a következő századokban döntő hatalmi tényezővé vált.

⁷ KATUS László im. 2009, 34-39.o.

⁸ BLOCH Marc – A feudális társadalom, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 181.o.

⁹ BLOCH Marc im. 2002, 182.o.

¹⁰ BOTH Ödön – Fejezetek a Nyugat-Európai állam- és jogtörténet köréből Szeged, 2001, 13.o.

2) Hűbéri viszony és a hűbéri földtulajdon jellemzői:

Bónis György szerint a hűbéri viszonyoknak négy jellemzője van:

1. személyesség
2. szerződéses jelleg: „*nem patrimonialis alárendeltség, tehát szabad emberek megállapodása*”¹¹, amely tartalmazza a felek jogait és kötelezettségeit
3. szerződő felek szabadsága
4. hűbárszerződés nem közönséges jogügylet, hanem egyenlőtlen jogú testvérré fogadás¹²

A jogviszonynak személyi és dologi jogi elemei is voltak. Személyi jogi jelleg magába foglalta a hűbérúr és az alárendelt (vazallus) jogait és kötelezettségeit. „*A vazallus oldaláról ez azt jelentette, hogy consilium-mal, azaz tanácsadással tartozott urának*”¹³, továbbá katonai szolgáltatással (*auxilium*). „*Az auxilium elsősorban lovas katonai szolgálatot (militare servitium) jelentett.*”¹⁴ Az úr szerződésszegése esetén a vazallusnak lehetősége volt: (1) magánbosszúra, (2) hűség felmondására (*deffidatio*), (3) panasz tételre a főhűbérúr előtt vagy (4) kereset benyújtására az országos bíróságon.¹⁵ A hűbériség generális szabálya „*Homo vasalli mei non est vasallus meus*”¹⁶, amelyet azonban áttört az ellenőrzés lehetősége, tehát például a királynak joga volt ellenőrizni, hűbérese hűbéresének tevékenységét.

A hűbéri viszony dologi oldalát a földadomány alkotta. Hűbéres szempontjából a földtulajdon kettős kötöttség alatt állt. Egyfelől nagycsaládi-nemzetségi vagyonszövetség alapján különbség volt szerzeményi vagyon (*acquet*) és ősi vagyon (*propre*) között. „*Az ősi, örökölt (bona avitica) az a kötött dolog, amely elidegeníthetetlen, megterhelhetetlen és felmenőről lemenőre legalább egyszer törvényes öröklés útján szállt át, vagy osztályra bocsátották.*”¹⁷ Ha az ősi vagyont elidegeníteni kívánta azt az „*atyafiaknak fel kellett ajánlani megvételtre*”¹⁸. A felajánlás a 13. századtól mellőzhetővé vált, de az atyafi viszszaválthatta az elidegenített birtokot (*retrait lignager*), ha a vételárat és a vevő költségeit megtérítette. Az ősi vagyont nem ajándékozhatta el és nem is végrendelkezhetett róla szabadon. Egyes területeken harmad másutt csak ötöd részéről rendelkezhetett. Másfelől a kötöttséget a hűbéri osztott tulajdon jelentette, ahol az egyenes tulajdon (*dominium*

¹¹ BÓNIS György im. 2002, Ld. 34-35.o.

¹² BÓNIS György im. 2002, 34.o.

¹³ RÁCZ Lajos (szerk.) im. 1998, 149.o.

¹⁴ KATUS László im. 2009, 34-39.o.

¹⁵ BÓNIS György im. 2002, 46.o.

¹⁶ BÓNIS György im. 2002, 46.o. jelentése: A hűbéresem hűbérese nem a hűbéresem.

¹⁷ MEZEY Barna (szerk.) – Magyar Jogtörténet, Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 98.o.

¹⁸ BOTH Ödön im. 2001, 39.o.

directum) a *seniort* a használati tulajdon (*dominium utile*) a *vazallust* illetve. Ennek két fajtája a hűbérbirtok és a bérbirtok (paraszság művelése alatt). A 13. századtól a hűbérbirtokot az érték 1/5 részét kitevő illeték fejében elidegeníthette a *vazallus*, a *senior* csak akkor mentesült az új hűbérestől, ha visszaváltotta a birtokot (*retrail féodal*).¹⁹

A hűbér örökletessége a kezdetekkor még nem volt automatikus, viszont a Karolingok uralkodása idején a beneficiumok „*már rendszerint átszármaztak az utódokra*”²⁰. Ettől élesen meg kell különböztetni a „*hivatallal járó birtokokat (fiels de dignité)*”²¹. Ezeket régi latin elnevezéssel *honor*-nak nevezték. A *honor*okat az erre jogosultak csak megbízatásuk ideje alatt birtokolhatták és nem örökíthették át utódaikra. Ezekhez plusz jövedelemforrások tartoztak. A *honor* szó későbbiekben már a hűbér szinonimájává vált. Így ezeket is ugyan úgy örökítették, mint a beneficiumot, azzal az eltéréssel, hogy ezt csak a fontosabb, legnagyobb kiterjedésű hűbérek jelölésére használták.

Az oldalági öröklés kezdetben erős ellenállásba ütközött. Csak akkor engedélyezték, ha az adományozás alapjául szolgáló szerződésben ezt rögzítették. Később „*a hűbér mindenféle irányban vándorolhatott az első kedvezményezett ivadéakai között, viszont nem kerülhetett ki ebből a körből.*”²²

Az örökítés kérdésében a másik jelentős problémát az az elv okozta, hogy a hűbér lényegénél fogva oszthatatlan, emiatt szükségessé vált valamilyen öröklési rend kialakítása. Nyugat-Európában többféle rendelkezés volt elfogadott. Eleinte a szokásjog elismerte „*a hűbérúr azon jogát, hogy a számára legalkalmasabbnak látszó fiú javára döntsön.*”²³ Lehetőség volt arra is, hogy az apa maga ajánlja utódját a hűbérúrnak, de a kollektív investitúra is gyakori jelenség, ezt nevezték a fiúk közötti felosztásnak (*pragium*). Ez azonban hosszú távon a birtokok aprózódásához vezetett, amit felismerve, a 12. századtól rövid idő alatt általánossá tették az elsőszülöttség elvét.

A hűbérúr és vazallus viszonyában jelentős kérdés volt az, hogy a vazallus milyen jogcímen fosztható meg hűbérétől, hűbérurától. „*Már a frank jogban sem lehet önkényesen megfosztani hűbérurától, csak bűnösségének bírói megállapítása alapján.*”²⁴ Ennek alapja a szolgálat elmulasztása, vagy a hűség megsértése volt. „*A hűbérvessztés szerződési szankció, de egyúttal büntetés is a hűtlenségért.*”²⁵ Voltak olyan területek (német-olasz)

¹⁹ BOTH Ödön im. 2001, Ld. 39.o.

²⁰ BLOCH Marc im. 2002, 214.o.

²¹ BLOCH Marc im. 2002, 214.o.

²² BLOCH Marc im. 2002, 222.o.

²³ BLOCH Marc im. 2002, 223.o.

²⁴ BÓNIS György im. 2002, 46.o.

²⁵ BÓNIS György im. 2002, 46.o.

ahol a hűbéresség eldologiasodása miatt egyedül csak a birtokkal felelt, de általánosabb volt az, hogy a hűbérúr ilyen esetben élet és jószág tekintetében szabad kezet kapott, maga dönthetett *vazallusa* sorsáról.

3) Klérus földtulajdona

A hűbéri társadalomban jelentős szerepet töltött be az egyház, amelynek vezetői szintén hűbérúri lánc szereplői voltak, azonban birtokaikra eltérő szabályok vonatkoztak. A plébánia volt a keresztény egyház alapegysége, mely „létesítése az ún. magánegyházi rendszer keretében történt: a földesúr építette a templomot és biztosította a plébános jövedelmét, tehát mindennel ő rendelkezhetett, ő nevezte ki a plébánost is.”²⁶ Másfelől a főpapok hatalmas földbirtokokkal rendelkeztek, amelyeket világi főúrként igazgattak. Az egyházi birtokok a holtkézi szabályoknak köszönhetően egyre csak nőttek. A holtkézi szabály (*manus mortua*) a hűbéri korban kezdetektől az egyházat megillető előjog, amely azt jelentette, hogy „az egyház tulajdonába juttatott világi földek többé vissza nem szerezhetőek.”²⁷

4) Jobbágyság helyzete, tulajdonjoga

A középkori gazdaság működtetése és a rendszer konzisztenciájának láttatása miatt célszerű röviden áttekinteni a jobbágyság helyzetét és tulajdoni viszonyait. Jobbágysorba tartoztak a régi római rabszolgák, akik felemelkedtek a jobbágyok közé, továbbá azok a közsabadok, akik védelemért cserébe felajánlották magukat a földesúrnak. A 11-13. századra a földesúri birtok két részre tagolható. Egyik a földesúr közvetlenül művelt birtoka (*terra condominium*) azaz az allódium. Ezt felszabadított szolgák és utódaik művelték, akik dologilag és személyileg is kötöttek voltak (*Leibeigene*). A másik része (amely gyakran akár a 80%-át is kitette a földjeinek) jobbágyhasználatra kiadott föld a *terra mansionata*. Ezeket a földeket művelők személyükben szabadok (*Hörig*), de a föld ellenében szolgáltatással tartoztak a földesúrnak. 1-2 évszázad elteltével felszámolták a *terra condominium*-kat és az ott élőket is áthelyezték *mansiokra*. A terheket pedig megnövelték a robottal.²⁸

A jobbágy birtokát bérbirtoknak (*censive*) nevezzük, „hűbérese” a személyében szabad paraszt (*Hörig, vilain*), aki a föld használatáért a szokásjog szerint kialakult szolgáltatásokkal tartozott (terményadó, vásárpénz, robot, ajándék, banalitások). A kötött jobbágy

²⁶ KATUS László – Az állam és az egyház, Rubicon, 2009/11, 26-31.o.

²⁷ MEZEY Barna (szerk.) im. 2007, 58.o.

²⁸ RÁCZ Lajos (szerk.) im. 1998, Ld. 150.o.

(serf) helyzete annyiban nehezebb volt, hogy szolgáltatásaik nem váltak szokásjoggá így a földesúr szabadon határozta meg azokat. A 13. századtól a pénzforgalom növekedésével egyre gyakoribb lett a szolgáltatások pénzen történő megváltása. A 13. század második felére tehető a jobbágyság egységes jogállásának kialakulása, a szolga és szabad eredetű jobbágyok közötti különbségek eltűnése. Ekkor már örökíthették is földjeiket természetesen a földesúrnak illetéket kellett ezért fizetni, sőt még attól sem zárkóztak el, hogy a birtokot elidegenítse, ilyenkor a vételár 1/12 részét kellett kifizetni illetékként.

5) Városi polgárság földtulajdona

Római Birodalom hanyatlását követően a városok elnéptelenedtek. Az általános európai fejlődés szerint a 10. században kezdett újra kialakulni vagy benépesedni a város más szóval *burgus/suburbium*, amelyek püspöki székhelyek, földesúri várak, egykori római települések körül alakultak ki. Először a kereskedők alakították ki közösségeiket a *gildéket*, majd a kézművesek a céheket. A kereskedők irányításával létrejöttek a *communák*, amelyek az egész város érdekében jártak el, céljuk nem más volt, mint a függetlenedés a földesúri hatalomtól. A 11-12. századra kialakult bizonyos szintű autonómia, mely előnyös volt mind a város mind a földesúr számára. A városi jog legfontosabb eleme, a városi polgár személyes szabadsága, amely azt jelentette, hogy szabadon rendelkezhetett ingó és ingatlan javai felett.²⁹ „Az ingatlan birtok a városokban... egészben véve és formailag a városi községek felsőbbbségi jogától függetlenné soha nem lehetett... egyéni tulajdoni joguk mégis sokkal önállóbb és szabadabb volt, mint a feudális birtokosoké.”³⁰ A város ilyen formán – szabadságokkal és klasszikus földesúri hatalom alól való szabadulással – a hűbéri társadalom speciális, már-már rendszeridegen eleme volt, amely a fejlődés előképe.

²⁹ KATUS László – A város - Céhek, gildek, communák, Rubicon, 2009/11, 49-53.o.

³⁰ WENCZEL Gusztáv – Egyetemes Európai Jogtörténet, Buda, Magyar Királyi Egyetem Nyomdája, 1870, 523.o.

MAGYARORSZÁG ÉS ANGLIA A 11-13. SZÁZADBAN

A következőkben az előző fejezetben leírtak alapján kívánom összevetni a magyar és az angol hűbéri rendszer kialakulását, a földtulajdonlás jellemzőit és lehetséges formáit egyes társadalmi csoportok szerinti bontásban. Ezek bemutatásával törekszem rávilágítani azon intézményekre, amelyek befolyásolták a két ország következő évszázadait. Segítségükkel választ kaphatunk a kérdésre, hogy Magyarország és Anglia jogrendszerének alapjai is annyira hasonlóak voltak-e egymáshoz, mint a két állam 1949 előtti jogrendjei. Véleményem szerint a kérdés eldöntésében meghatározó (1) a központi hatalom kiépülése, erőssége, alakulása, (2) ennek az egyes rétegekkel való viszonya, (3) valamint a polgárság és a jobbágyság helyzetének alakulása az évszázadok alatt. Ezek bemutatása és összevetése alapján ugyanis nem csak a feltett kérdésre kapunk választ, hanem a különbségekre is rá tudunk mutatni.

1) Hűbériség kialakulása Angliában és Magyarországon

Az első pontban e fejezetben is a hűbériség kialakulását helyezem a vizsgálat középpontjába. Az első kérdés e körben a kialakulás természete, vagyis, hogy szerves, vagy szervetlen organizációról van-e szó, mely alapján a királyi hatalom kiépülése, erőssége és intézményrendszere válik bemutatathatóvá.

Az angol hűbériség kialakulása esetén két nézőpontot kell megemlíteni: az első, hogy már az angolszász korban kialakult Angliában a hűbériség és a normann hódítás ezt csak saját képére formálta. A másik nézet szerint bár már tapasztalható egyes intézmények megléte, de az Angliába érkező normannok inkább egy egyedi és némiképpen torzult germán államalakulatot találtak, amelyre ráerőltették a sajátos kontinensen kialakult modellhez képest is eltérő normann hűbériséget. Az 1066 előtti angol állam jellemzői alapján választani kell a két nézőpont közül, hogy el tudjuk dönteni, hogy folyamatos fejlődés eredményeként alakult ki a hűbéri társadalom vagy az angolszász társadalomban még csak részjelenségekben volt tapasztalható a hűbériség.

Marc Bloch véleménye szerint az *„angolszász kori Anglia kínálja a természetes társadalmi átalakulást... itt ugyanis olyan germán szervezetű társadalom áll, melynek fejlődése egészen a 11. század végéig majdnem teljesen spontán módon ment végbe.”*³¹ Az ango-

³¹ BLOCH Marc im. 2002, 203.o.

loknál a társadalmi osztályok inkább vagyoni alapon tagozottak, mint sem vérségi, vagy örökletes jogok alapján. Morton nézete szerint három emberöltővel Nagy Alfréd (871-899)³² halála után „a társadalom törzsi rendszerének felszámolása együtt járt a feudalizmus felé való fejlődéssel azonban az angol társadalom,... képtelen volt arra, hogy saját erejéből egy bizonyos fejlődési fokon túlhaladjon.”³³ Az látható, hogy mindkét csoport érvelése szerint Angliában szerves fejlődés során alakult ki a hűbériségnek több intézménye, de véleményem szerint ehhez a rendszerhez képest az, amelyet Hódító Vilmos honosít meg Angliában már lényegesen fejlettebb és a kontinensen található rendszerhez képest átalakított a normann céloknak és igényekhez megfelelően.

Azt kell megvizsgálni a következőkben, hogy az 1066 előtti szerves fejlődés során kialakult intézményeket már ténylegesen hűbérinek tekinthetjük-e vagy sem. A 9-10. században kiállított oklevelekben „*alárendelő személy helyzetére utalva a latin commendatio, a vezér nyújtotta oltalmat hangsúlyozandó pedig a mund germán*”³⁴ szavak találhatóak. A *commendatio*, mint az előző fejezetben is olvashattuk a hűbéri viszony egyik megjelenési formája, mikor a gyengébb oltalmat talál a nála erősebbnél. A 10. századtól kezdve a királyok is támogatták ezeket a viszonyokat, mivel a mintaként előttük álló Karoling államban ezt tekintették a közrend alapjának. Ebben az időben egyesült Anglia egy királysággá Athelstan (925-935) bretwalda³⁵ uralkodása idején. Aki elrendelte, hogy aki fölött nincs úr az közbíróság előtt köteles lordot jelölni magának, mivel úgy vélték, ezáltal az urán keresztül a vele szembeni jogi szankciók végrehajthatóak lesznek. A rendelet további része kimondja, ha valaki ezt elmulasztja az uratlan ember (*masterless man*), törvényen kívüli és bárki megölheti. Ami eltérő a kontinenstől, hogy Angliában megengedett volt az ún. lord keresés, vagyis ha valaki a függőségért kapott javakat visszajutatta urának és minden esedékes szolgáltatás teljesített, akkor mentesült a kötelék alól. Athelstan ezzel kapcsolatban előírta, hogy „*soha úr ezt meg nem gátolhatja, ha mindent megkapott, mi csak megilleti.*”³⁶ Ezen jogukat a hódítás után készült *Domesday Book* is megerősíti.

³² Meg kell jegyezni, hogy az angol történelem során egyetlen más uralkodó sem érdemelte ki a nagy jelzőt az utókor szemében.

³³ MORTON A.L. – Az angol nép története, Budapest, Hungária Kiadó, 1947, 49.o.

³⁴ BLOCH Marc – im. 2002, 303.o.

³⁵ „A 10. századra – s talán még Beda idejében is – a kifejezés már annyit tett, Britannia ura, jóllehet eredetileg a királyok felett álló királyra vonatkozott, arra a legfelsőbb úrra, akinek a többi király is engedelmességgel tartozott. ... a szó a királyság ősi germán megfelelője, amelyet az angolok hoztak magukkal.”- WOOD Michael: Sötét középkor – A brit-szigetek népeinek korai története, Alexandra, Pécs, 2007.

³⁶ BLOCH Marc im. 2002, 206.o.

A familiáris harcosok rendszere is kezdett kialakulni ezekben az időkben, azonban még ez sem azonos fejlettségi szintű a kontinensen kialakult *vassussal*³⁷. Kezdetben a familiáris harcosok legnagyobb csoportja a *thegn* volt, ezek státusza hasonlított leginkább a frank *vazalluséhoz*. Ezek túlnyomó része földhöz jutott a hódítás idejére. Azok, akik a továbbiakban a ház körüli katonai szolgálatot ellátták a *knight* terminust használták. Familiáris harcosok jelentős csoportját alkották a *houscarlok* akik a házi testőrség szerepét töltötték be, Harald idején ők az egyedüli képzett haderő Angliában. Marc Bloch alapján megkülönböztetjük a *geneat*-ok (asztaltárs) csoportját, akik a 11. századra egyszerű telkes gazdává váltak, őrszolgálati kötelezettséggel. A familiáris harcosok urát *hlafordnak*³⁸ (kenyéradó) nevezzük. Ténylegesen egy csoporttá, mint a kontinensen soha sem váltak, de ezek egy része itt is *vazallusi* pozícióba került a hódítást követő időkben.

Ahogy láthatjuk a hűbériség alapintézményei létrejöttek, de a teljes rendszer kialakulásához, több tényező is hiányzott. A kölcsönös függőségi viszony már kialakult a 10. századra, azonban ez nem dologi jogi alapokon nyugodott, hiszen a kölcsönös függés alapja nem a földbirtok volt, továbbá a szerződő felek szabadsága sem valósul meg teljes valójában azáltal, hogy sok esetben királyi parancs hozta létre. A felvázolt jellemzők alapján úgy vélem, hogy voltak olyan intézmények, amelyek kialakultak, a hűbériség minden feltételét viszont a normannok által bevezetett *knight's fee* rendszer³⁹ alakította ki, amely idegen az addigi angliai viszonyokhoz képest, tehát szervesen átvételről van szó.

A Magyar Királyság tekintetében nincs helye vitának, hogy szerves vagy szervesen kialakulásról beszélhetünk-e, hiszen „*az államalakítás időbeli különbségének, az öt évszázadnak köszönhetően a magyarsággal találkozó feudalizmus már fél évezredes állami múltra tekinthetett vissza az Árpádok államszervezési kísérleteinek idején.*”⁴⁰ Ezek alapján Magyarországon szervesen volt a társadalomfejlődés, mivel a nyugati mintát adoptálta, melynek gyökerei nem alakultak ki, ennek eredményeként egy attól eltérő, sajátos magyar rendszer jött létre. Természetesen az alapfeltételei – ahogy Angliában is - már léteztek azáltal, hogy a vérségi közösségek bomlása megindult, a társadalom egyre erősebben differenciálódott, továbbá megjelentek az állandó katonai kísérek. A rend átvételét rendkívül gyorsan hajtották végre külhoni nyomásra (Német-Római Szent Birodalom

³⁷ A familiáris harcosokat a kontinensen kezdetben *gasindusnak* nevezték. A hetedik századi iratok alapján látjuk, hogy kis földbirtokokat kaptak ajándékba. Rövid időn belül pedig már hűbéres (*vassus*, *vassallus*) szóval illették őket. A nyolcadik század végétől ez számított előkelőbb alárendeltségi viszonyoknak.

³⁸ Ebből származik a lord elnevezés.

³⁹ A *knight's fee* rendszert a normann államszervezet kiépítésénél mutatom be, hiszen ez az alapsejtje a Hódító Vilmos által kialakított államnak.

⁴⁰ MEZEY Barna (szerk.) *im.* 2007, 42.o.

megalapítása [967], Bizánc megerősödése és expanziós politikája), hiszen Géza fejedelem hatalomra lépésétől számítva alig három évtizedre volt szükség, hogy belépjünk a nyugati államok sorába.

Fel kell tenni a kérdést, hogy a kialakított rendszer valóban hűbéri volt-e, vagy csak annak egyes elemeit veszi át? Engel Pál szerint Magyarországon a hűbéri rendszer nem vert gyökeret, az idők folyamán jöttek létre a függőségi viszonyok, de a hasonlóság nem szerkezeti. Bónis György szerint *„kétségtelen, hogy a hűbérviszony jegyei közül megtalálható a személyesség, mind a királyi és a famíliatagok, mind ezeknek és famíliatagjainak viszonyában. Hiányzik viszont a viszony szerződéses meghatározása, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlya, hiányzik a szolgáltatásban álló réteg szabadsága... a kölcsönös hűség mozzanata... a 11-12. századi magyar állam nem ismerte a tiszta típust megközelítő hűbérviszonyt, csak annak egyetlen – személyes – vonását.”*⁴¹ Megjegyzi, hogy a magyar *prefeudális* államot helyesen állítják párhuzamba a Merovingok államával. Úgy vélem ezen megállapítást annyiban ki kell egészíteni, hogy a Szent Istvánt és az őt követő uralkodók állama, az igazgatás kiépítésének rendszere miatt (királyi vármegye, élén az ispán) sokkal inkább hasonlít, a Karoling állammodellre.

A hűbériség a magyar társadalom és szokások következtében átalakult rendszere csak a 13. század második felében fejlődött ki, ezt nevezzük familiaritásnak. Amelyben már megtalálhatóak az előző fejezetben, Bónis György nyomán felvázolt ismertetőjegyek. A familiaritás tehát megállapodáson (*pactum, convencio*) alapszik, amely megerősíthető oklevél, eskü vagy kezesség által. Az eskü mindkét félre kötelezettséget rótt. A familiáris hűséget és szolgálatot vállalt, amely minden más hűséget kizár. Ezalól a király és a korona kivétel, de minden más *fidelitas* fölött áll. Ez által *„a magyar familiárist egy sorba helyezhetjük a francia homo ligiusszal.”*⁴²

Kezességgel megerősített megállapodás kevészer fordult elő. Ilyen eset volt 1278-ban mikor 8 nemes 1-10 márkáig terjedő kezességet vállalt azért, hogy Tonch fia János *comes* meg fog maradni ura szolgálatában, erre is azért volt szükség, mert mint kiderült, ennek előtte ezt a szolgálatot már többször megszegte, de, hogy miből is állt ez a szolgálat azt nem mindig határozták meg. Szokás szerint a familiáris szolgáltatásai közé tartozott az úr gazdaságának igazgatásában való részvétel (például gazdatisztként (*officiales*)), hadiszolgálat, uruk képvisellete bíróságon. *Dominus* kötelezettségei közé tartozott a familiáris segítése, védelme, ha kellett bíróság előtti képvisellete, továbbá, vagy el kellett tartania,

⁴¹ BÓNIS György im. 2003, 89.o.

⁴² BÓNIS György im. 2003, 172.o.

vagy földet kellett neki adományoznia maga és családja eltartására. Fontos kritérium teljesül az által, hogy a viszonyba lépés szabad. Ezt 1298-ban III. András által kiadott 33. törvénycikk garantálja, mely kiemeli, hogy szolgálatot önként vállalhat a nemes. A viszony felbonthatósága is ezt bizonyítja. Hiszen a szolgálatot szabad akaratból felmondhatta a szolgálattelvő, ura engedélyével és minden tartozása megfizetésével. Azonban jelentős eltérés van abban a kontinens nyugati részéhez képest, hogy jobbágy is lehetett familiáris, de nemesi földet nem birtokolhatott. Jellemzője még a magyar rendszernek, hogy főszabályként szorosan személyhez kötött, az úr és familiárisa életére szól, azonban a gyakorlatban örökölhetővé vált.

Összefoglalva tehát mind két országban szervesen átvétel eredménye a hűbériség kialakulása, de míg Angliában az átvételt követően megvalósul minden kritériuma, addig Magyarországon, mint látni fogjuk csak az államszervezés terén jelennek meg hűbéri intézmények, a magánosok viszonyában csak a személyes jelleg alakult ki. Hűbériséghez hasonló, de attól sok tekintetben eltérő formában létrejövő familiaritással csak a korszak végén a 13. század második felében találkozunk.

2) Királyi hatalom a 11-13. században

A 10-11. század fordulóján a királyi hatalom meggyengült Angliában, a dán támadások második nagy hulláma során többször is hadisarcot kellett fizetnie az angol királynak a dán hódítók követelésére. Ezt nevezzük *danegeld*-nek (dánok pénz), amelyet a király földadó formájában hajtott be.⁴³ „A kialakult hatalmi űrben megnőtt a tartományi hatalomra törő három leghatalmasabb tartományi gróf⁴⁴, earl súlya, akik szinte felosztották egymás között az országot (Wessex, Mercia, Northumbria earl-jei).”⁴⁵ A királyválasztás jogával megerősített witan tagjai közül „egyik-másik gróf már több shire felett kiskirály módjára uralkodott.”⁴⁶ Hatalmuk csúcsa mikor az egyik earl-t Haraldot kiáltották ki királynak, akivel szemben a pápa támogatását élvezve trónigénnyel lépet fel Hódító Vilmos Normandia hercege, Hastingsnél legyőzte Harald seregét és királlyá koronáztatta magát.

⁴³ 3-4 shillinget minden egyes hide föld után. A *danegeld*-et Kanut trónra lépésétől egészen a Stuartok idejéig minden király kivetett.

⁴⁴ X. században osztották fel Angliát grófságokra (*shire*) amik élén *earldorman* állt, pozíció örökletes. Kanut uralkodása alatt vették fel a dán *earl*-i címet, ekkor már több megye területét felölelő területre terjed ki a hatalmuk.

⁴⁵ BÁRÁNY Attila – A normann hódítástól a Magna Chartáig – Anglia a normannok és plantagenetek korában (1066-1216) – Máriabesnyő, Attraktor 2011, 11.o.

⁴⁶ MAUROIS André – Anglia története Budapest, Athenaeum, 1937, 54.o.

I. Vilmos 1066 után „véget vetett a partikuláris államfejlődésnek, s viszonylag erős királyi hatalmat épített ki.”⁴⁷ Az ország területeinek jelentős részét az uralkodó saját kezelésében tartotta, az összes erdőt⁴⁸, a művelés alatt álló földek 1/7 részét. Ezek alkották a *terra regis*-t. A király volt minden föld végső és egyetlen tulajdonosa. Kialakította a normann kvóta vagy *knight's fee* hűbéri rendszert. A rendszer alapja egy nehézlovass kiállításához szükséges egységnyi föld volt a *knight's fee* (*feudum militis*). Ilyen területi egységekre osztotta fel az országot.⁴⁹ A földek jelentős részét ebben a mértékben adta hűbérbe. Hatalma stabilizálása érdekében, a sok ezer birtokosból álló angolszász rendszer helyett, egy jóval kisebb számú földbirtokos réteget alakított ki. Mindösszesen 10-12 főhűbéres (*tenentes in capite*) maradt az országban, ezek mind normannok voltak, akik nagy kiterjedésű földbirtokot kaptak, de Vilmos ügyelt arra, hogy ezek a birtoktestek egymástól szét-szórtnan több megyében helyezkedjenek el, így egyik főúr sem tudott tartományúri hatalomra szert tenni. „A birtokokat úgy osztotta szét lovagjai között, s azok kötelezettségét úgy szabta meg, hogy Angliának 60000, a király parancsára gyorsan fegyverbe hívható katonája legyen, ha szükség úgy hozza.”⁵⁰ Ebbe a számba nem tartozott bele a király által megtartott *fyrð* (népfelkelés), amellyel további tömegeket tudott mozgósítani.

„A vazallitás gyorsan megszilárdult, 1086-ban a világi főhűbéreseket birtokaiknak 51, az egyházi javadalmak urai pedig földjeiknek 25%-át adományozták el hűbéri esküvel megpecsételt szerződéses, *enfeoffment* fejében.”⁵¹ Ez a hűbériség azon alapelve szerint, hogy a hűbéresem hűbérese nem az én hűbéresem, hosszú távon gyengítette volna a királyi hatalmat, ezért Vilmos 1086-ban *Salisbury*-be hívta hűbéreseit és azok hűbéreseit, hogy esküt tegyenek előtte. Az eskü kimondja, hogy „minden vazallus közvetlenül a királynak tartozik hűséggel”⁵² és csak olyan hűbérköteléket vehet magára, ami nem érinti a királyi hűbért. Ezzel lefoglalja a király javára a kontinensen ismerté vált több hűbérúr esetén azok rangsorolására létrehozott különleges köteléket a *homagium ligitum*-ot, a többi kötelék csak *homagium simplex*. Továbbá tartalmazta azt a kitételt, hogy „minden birtokos a király hadseregében köteles szolgálatot teljesíteni.”⁵³ Ezekkel „kifejezésre jutatta

⁴⁷ BOTH Ödön im. 2001, 19.o.

⁴⁸ A 12. században az erdő tulajdonjogát is átengedi. Továbbá ami erdő volt a hódítás pillanatában az a szántóföldek terjeszkedésével rövid idő alatt művelés alá hajtották, így az ekkori erdőségek 30-40% már nem volt erdő korszakunk végén, így adományozhatóvá is vált.

⁴⁹ 60215 ilyen birtokegységre osztotta fel Anglia területét. – BELL Andrew – History of feudalism- British and continental, London, 1863. 137.o.

⁵⁰ BÁRÁNY Attila im. 2011, 33.o.

⁵¹ BÁRÁNY Attila im. 2011, 144.o.

⁵² BOTH Ödön im. 2001, 7.o.

⁵³ MEZEY Barna-SZENTE Zoltán – Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet, Budapest, Osiris, 2003, 85.o.

az angolszászoknál nem kiforrott patrimoniális⁵⁴ hatalmat: ő minden föld ura. ...csak a király bírhat allodiumot/proprietast, a többi birtokos csak feudomot, katonáskodási feltétellel terhelt tulajdont.”⁵⁵ II. Henrik ennél is tovább ment, fegyverekről szóló assízában (1181), amelyben elvonta a senioroktól az alvazallusok hűbéri ügyeibe való beavatkozást. A katonáskodási kötelezettséget később II. Henrik megválthatóvá tette, ez volt a *scutagium* (hadváltság, pajzspénz).

Vilmos az angolszász igazgatási rendszerre támaszkodva kialakította erős központi hatalmát, amelynek élén a király (*rex, dominus*⁵⁶) állt, I. Henriktől kezdődően a koronázáskor esküt tesznek, ennek első formája volt az általa kiadott koronázási charta a *Charta Libertatum* az első alkotmányos irat Angliában a *Magna Charta* előképe. A *Charta Libertatum*-ban megígérte, hogy nem szed önkényesen reliefet, lovagokat mentesíti a *danegeld* alól, továbbá nem hagy betöltetlenül egyházi birtokokat. Ebben a korban alakult ki az a nézet, hogy a korona az, amely a „uralkodói jogosítványok összességét megtestesíti”⁵⁷, aminek kezelője a király (*corporation sola*)⁵⁸.

A király a királyi tanács (*curia regis* a korábbi angolszász *witan* utóda) meghallgatásával kormányoz, de jogilag nincs kötve hozzá. Ezt bizonyítja II. Henrik a *Dialogus de Scaccario*-ban kifejtett nézete, amely megfogalmazza a patrimoniális királyi hatalom lényegét: „nem alattvalóik dolga a királyok tetteit megvitatni vagy elítélni” továbbá a hatalom korlátozására irányuló törekvésekre utalva: „pénzre nem csak háború, hanem béke idején is szükség van”.⁵⁹ A Tanács alatt helyezkedik el a főbíró (*capitalis iusticiarius*) és a kancellár intézménye.

A területi igazgatást normandiai *vicomte* mintájára oldotta meg, ahol bár fennmaradt a századkerület a *hundred*-rendszer, azonban funkcióját a megye *county* kapta meg (ez az angolszász *shire* területén alakult ki), feje nem az örökletes *earl*⁶⁰, hanem a király által kinevezett *sheriff*⁶¹ lett. Ez főszabály szerint nem hűbér és nem is örökletes poszt. Feladata (1) behajtani a királyt megillető szolgáltatásokat (ebbe nem számított bele az ún.

⁵⁴ *Patrimoniális* államnak nevezzük azt, ha a fejedelmi hatalom magánjogi természetű és az állam földje felett való tulajdonon alapszik.

⁵⁵ BÁRÁNY Attila – Anglia a 11-15. században, In.: Angi János, Barta János, Bárány Attila, Orosz István, Papp Imre, Pószán László – Európa az érett és a kései középkorban (11-15. század), Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 2001, 179.o.

⁵⁶ Dominus akkor, ha a rex-é válás valamely feltétele hiányzott, például a koronázás.

⁵⁷ BOTH Ödön im. 2001, 20.o.

⁵⁸ Ez a nézet a kapitalizmus idején is érvényben maradt.

⁵⁹ BÁRÁNY Attila im. 2001, 180.o.

⁶⁰ 1066 után az earldomok közül a walesi és skót határ mentén megmaradt négy palatinatus

⁶¹ 1079-es forrásban említik először sheriffként, ekkor még elképzelhető, hogy örökletes volt, mert találtak úrhölgy által betöltött sheriffi posztot. – BELL Andrewim. 1863, 138.o.

dán pénz (*danegeld*) az első egyenes adó), ha több adót gyűjtött be, akkor az őt gazdagította, ha viszont kevesebbet, akkor a különbséget neki kellett megfizetnie. Továbbá (2) végrehajtotta a király hadba hívó parancsát, (3) vezette a grófságot, (4) elnökölt a századkerületi bíróság tárgyalásain, valamint (5) rendészeti feladatokat is ellátott. A *sheriff*ek ellenőrzésére hozta létre I. Henrik *Exchequer*-t (*Scaccarium*, pénzügyi hatóság). Jövedelmeket az egyes grófságokban a *sheriff* gyűjtötte egybe és azt az *Exchequer*nek továbbította. Minden évben meg kellett jelenniük a *Sakktábla-kamara*⁶² előtt és el kellett számolniuk az éves jövedelmekről. 1170-ben, II. Henrik uralkodása idején nagy ellenőrzést tartottak a *sheriff*ek körében ez volt az ún. *Inquest of Sheriffs* (*sheriff*-vizsgálat) melynek eredményeként a hivatalnokok több mint felét elbocsátották. II. Henrik az *Exchequer*-t kincstárra és főszámvevőszékre bontotta szét.

„*Vilmos egyes stratégiai pontokon várnagyságokat szervezett (castelleria), ahova hűséges báróit helyezte, akik a megyei hatalomtól független parancsnoklatot kaptak.*”⁶³ Hatalmának biztosítéka volt ezen intézmény mellett, hogy a királyon kívül senki sem építhetett Anglia területén várat, így nem volt jelentős erő, amely egyes megyékben ellenállhatott vagy szerveződhetett volna, hiszen amint láttuk a kiskirályi hatalmak a kontinensen valamely erődítmény körül alakultak ki.⁶⁴

A területi igazgatás jelentős szerve volt a megyei gyűlés, amelyen részt vett a *sheriff*, mint a király képviselője, a helyi nemesek sorából választott békebíró, az esküdszékek, és minden 40 shilling éves jövedelmet elérő földbirtokos. Az évszázadok során a gyűlésen csökkent a *sheriff* befolyása és egyre inkább területi érdekképviseleti szervévé vált.

A helyi rendfenntartás szerve a *frankpledge* (az angolszász *tithing*ből eredt), amelyet 10 paraszt háztartásonként kellett létrehozni, akik ellenőrizték a király törvényeinek betartását.

A 13. század elején meggyengülő királyi hatalom hatására változik a hatalomgyakorlás szerkezete, felbomlik a *patrimoniális* államszervezet. Kezdetben a király hatalmát a *Magna Charta Libertatum*ba fogalt jogokkal korlátozták, melynek betartását 25 tagú választott bárói tanács ellenőrizte. 1258-ban elfogadott ún. *oxfordi* províziók szerint állandó 15 tagú államtanács alakult az állam ügyeinek intézésére. A század végén I. Edward *Confirmatio Chartarum*-ban (1297) kijelentette, hogy a király a parlament nélkül nem vet

⁶² Nevét az asztalon található sakktábla mintás terítőről kapta, amelynek négyzetébe rakott zsetonok után kapták meg a *sheriff* által befizetendő jövedelem mértékét.

⁶³ BÁRÁNY Attila im. 2001, 179.o.

⁶⁴ I. István (1135-1154) uralkodása alatt több magánvár is épült, azonban ezeket II. Henrik hatalma megszlárdulását követően leromboltatta.

ki adót. Angliában a korszak végére kialakul a rendiség intézménye, amely intézményesíti a hatalomgyakorlás megosztását a király és a parlament között.

Angliához hasonlóan Magyarországon is egy erőskezű király tette le annak az államnak az alapjait, ami a következő évszázadokban befolyásolta a fejlődés irányát. Szent István Koppány, Ajtony és Gyula legyőzésével az ország igazi urává vált. Szétzúzta a rivális törzseket és tisztán területi szerveződést alakított ki, kiépítve *patrimoniális* államát. A *patrimoniuma* az Árpád-nemzetség, a legyőzött hadnagyk és nemzetségfők földjeiből, valamint a honfoglaláskor meg nem szállt területekből (gyepű) állt. Az ország tényleges birtokosa, természetes ura (*naturalis dominus*) volt a király.

Az évszázadok során kialakultak a koronajavak (*bona et proventus Sacrae Coronae*), melyek forgalomképtelen jószágok voltak. A korszak végére Magyarországon is kialakult az Angliában is megfigyelhető eszme, hogy minden hatalom és föld forrása a Szent Korona, s hogy minden ember a törvényesen megkoronázott királynak tartozik hűséggel, ami minden *fidelitas*-t megelőz, hasonlóan az I. Vilmos által kialakított rendszerhez. Ebben a rendszerben pedig az uralkodó az országot, mint saját birtokát kormányozza, vagyis, mint legfőbb földesúr (*dominus terae*) gyakorolja hatalmát.

Érdekes intézmény a *dukátus*, amely a herceg, a trónörökös (*dux*) külön birtoka, amit először I. András és Béla herceg idején említenek 1048-ban, de Tringli István véleménye szerint, nagy valószínűség szerint már a honfoglalás előtt is alkalmazták, ekkor a csatla-kozott népek feletti hatalmat kapta az örökös. Államalapítás után a *dukátushoz* Nyitra és Bihar vármegye tartozott, ahol király módjára uralkodott. Hasonló intézmény található Angliában is, ahol a brit trónörökös a walesi herceg címet viseli ⁶⁵ 1301-től, mint a király hűbérese, birtokolja a területet. ⁶⁶

A hatalomgyakorlás során, mint tanácsadó szerv működött a király mellett a királyi tanács. Tagjait kezdetben az uralkodó választotta ki rátermettség, bölcsesség alapján. István nem vezette be a hűbériséget, de kíséretének tagjai „*az uralkodót kötelesek voltak tettel (elsősorban fegyveres erejükkel) és tanáccsal támogatni.*”⁶⁷ Azért lett valaki nagybirtokos, mert a tanács tagjának választották. Ez jelentős eltérés a kor többi államához képest, igaz ez Magyarországon is csak a királyság első századában van így. A királyi tanács jelentősége a 12. századtól növekszik, ekkor jelenik meg a beleegyezési joga (*totius regni*

⁶⁵ TRINGLI István- Központi és különkormányzat, Rubicon, 1998/9-10, 11-14.o.

⁶⁶ 1536-ban VIII. Henrik alatt Wales-t egyesítettett Angliával és lakói az angolokkal egyenjogúakká váltak.

⁶⁷ FÜGEDI Erik – Ispánok, bárók, kiskirályok, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 31.o.

consensus). A 13. század végétől megjelenik az a szófordulat, hogy a hatalmat a Szent Korona felhatalmazásából (*auotoritate iurisdictionis Sacrae Coronae*) gyakorolja.

A fontos országos tisztségek először, mint a királyi udvar tisztségviselői jelentek meg és csak később emelkedtek országos méltósággá. A legfontosabb előkelőség a nádor (nádorispán, *comes palatinus*) aki Szent László (1077-1095) korában még a királyi udvar irányítója. A 12. században már országos illetékességgel rendelkezik, a 13. században a király valamennyi alattvalójának bírója, a király helyettese. A kincstárnok pozíciója először 1148-ban kerül említésre, ő volt a királyi kamara elnöke (*presidens camere regia*), 1198-ban kamarás mesterként (*magister cubiculariorum*) jelenik meg a forrásokban, 1214-től tárnokmester (*tavernicorum regalium magister*), ez a poszt végleges elnevezése, feladata a pénzügyi igazgatás irányítása. Az írásbeliséget elősegítendő III. Béla, híve Adorján, budai prépost megszervezi a kancelláriát 1185 körül.

Az igazgatás területi szerveként létrehozta a vármegyét és a várispánságot. „*István a királyi megyéket úgy alakította ki, hogy a nemzetségi birtokok nagyobb részét (valószínűleg kétharmadát) elvette, és abból királyi közigazgatási egységet hozott létre.*”⁶⁸ A vármegyéket század és tizedkerületekre osztotta. „*Kristó Gyula arra hívta fel a figyelmet, hogy a – szintén az államalapítás időszakában létrehozott – várispánsági szervezet és a vármegye nem volt teljesen azonos, egy királyi vármegyén belül gyakran több várispánság helyezkedett el.*”⁶⁹ A várispánság a várhoz rendelt, különböző területen elhelyezkedő királyi birtokok összessége. Kivétel nélkül a király magánjogi birtokait fogták át. Alapvetően katonai intézmény. Hasonló, mint az Angliában kialakított várnagyság. Élén a várispán (*comes*) állt, kezdeti időkben a vármegye ispánja (*comes*) és a várispán ugyan az a személy volt. A vármegye általános igazgatási egység, melynek a joghatósága alá tartozott a területén belül mindenki. Ez meghatározás jól érzékelteti a legfőbb különbséget. Az ispán (*comes*) feladatai nagyban megegyeznek az angol *sheriff* feladataival, annyi különbséggel, hogy az ispánnak részt kellett vennie a betelepítésekben, új falvak létrehozásában. Ahogy Angliában, úgy Magyarországon is a határvédelemre különös területi igazgatás volt telepítve, nálunk ez a határvármegye (*comes confinium*), határvárispán (*marchia*), melynek népei között találhatóak az örök (*speculators*), lövők (*sagittarii*) akik bár kiváltságosak voltak az adott területen, országos nemességet ritkán kaptak. Vármegyében két népelem található, a katonáskodók (*miles*), a 13. század várjobbágysai (*iobagiones castri*) és mezőgazdasággal foglalkozók (*populus castri*).

⁶⁸ FÜGEDI Erik im. 1986, 26.o.

⁶⁹ MEZEY Barna(szerk.) im. 2007, 145.o.

Ez a szervezet a 13. század közepéig állt fenn. Azonban Szent Istvántól kezdve lassan hanyatlott. A vármegye fennhatósága alól több király is adományozott immunitást mind magánosoknak, mind egyháziaknak. A hanyatlás folyamata I. Imre és II. András alatt felgyorsult. II. András nagyarányú várbirtok eladományozásával „véget vetett annak a hegemoniának, amelyet a királyi várszervezet gyakorolt a királyi vármegye felett... a királyi várszervezett népeit és földjeit súlyosan érintő birtokadományozások, ha nem is eredményezték a királyi várszervezet azonnali felbomlását, megalapozták ezt a később valóban bekövetkező fejleményt.”⁷⁰ Ezzel egy időben vált érzékelhetővé a jómódú birtokos közszabadok elkülönülése a vagyontalan vagy éppen elszegényedő társaiktól. III. Béla idejéből származó oklevél említi őket először (1188-1196), az 1200-as évek elejétől általános jelenség a királyi szolgálói (*serviens regis*) elnevezés. Akik katonai szolgálat fejében 2 ekealj birtokot kaptak (240 hold, 50 ha). A *serviensek* feletti uralomra törekedtek a birtokadományozással óriási hatalomra szert tevő bárók.⁷¹ Még az is előfordult, hogy II. András engedélyt adott várépítésre (Aba és Szák családoknak), amely mint láthattuk Nyugat-Európában is, minden esetben gyengítette a királyi hatalmat. A *serviens* tömegek az egyház támogatásával kikényszerítették az Aranybullát (1222), amelynek 5. cikke kimondja, hogy az ispánok (akik ekkor már nagyrészt nagybirtokos családok tagjai voltak) a királyi *serviensek* birtokai felett nem ítélezhetnek. IV. Béla idején nemesi rangot kaptak a jobbágyfiúk (*fili iobbagionum*) és a várjobbágyok (*iobbagionum castri*), akiknek vagy az összes birtokát nemesítette, vagy adománybirtokot kapott, de várföldeket nem.⁷² Ezzel kialakult egy középnemesi osztály Magyarországon. A végső csapás a királyi vármegyére IV. Bélától kikövetelt 1267-es esztergomi dekrétum volt, amelyben Magyarország összes nemesei, akiket szolgálóknak neveznek (*nobiles regni Ungarie universi qui servientes regales dicuntur*) megjelentek és ismételten megerősítették jogaikat. A királyi vármegye helyébe a nemesi vármegye lépett a 13. század végére, ahol a megye független a vártól, vezetője a király által kinevezett ispán (főispán), alatta az alispán található (aki általában az ispán familiárisa). Négy szolgabíró (*iudex nobilium*) választ a megye, amely annak nemességét képviseli.

II. András és IV. Béla adományozásai következtében a 13. század végére a királyi vagyon jelentős része magánkézbe került (ezek az oligarchák még a király gyilkosságától sem riadtak vissza (Kun László megölése)). Ennek következménye, hogy az utolsó Árpá-

⁷⁰ ZSOLDOS Attila – Adalékok a királyi várszervezet udvarispáni tisztségének történetében, Levéltári szemle XLI. évfolyam 1991/4

⁷¹ Ebben a korban kezdik a nagybirtokosokat anglo-normann báró (lord) szóval illetni.

⁷² WALDAPFEL Eszter – Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban, Századok, 1931

dok idején a királyi hatalom működésképtelenné vált.⁷³ Ezt a káoszt kellett felszámolni aztán az Anjouknak.

Mint láthattuk mind a két országban erős királyi hatalom alakult ki az évezred első századaiban az európai viszonyokhoz képest. Alapja mindkettőnek a királyi *patrimonium* volt, melynek kiterjedése nagy százalékban lefedte az egész országot. Felette a király, mint földesúr uralkodott. A korszak végére, mikor ez a terület jelentősen megcsappant, a királyi hatalom is meggyengült. De míg Angliában I. Edward személyében van olyan király, aki időben megállította ezt a folyamatot, addig Magyarországon a tatárjárás következtében IV. Bélának esélye sem volt arra, hogy visszaállítsa nagyapja III. Béla erős központi hatalmát, a század végére pedig teljesen szétesett a királyi hatalom.

3) Földtulajdonjog jellemzői és fajtái Angliában és Magyarországon

a. Földtulajdonlás gyökerei

Az angol hűbéri földtulajdonjog megértéséhez szükséges az angolszász földtulajdon rendszer ismertetése, hiszen egyes elemei, ha más néven is, de tovább éltek az 1066-os normann hódítást követően kialakult birtokrendszerben.

Az angolszász birtokrendszer germán szokásjogon alapuló földtulajdoni rendszer, amelyet Hitvalló Edward uralkodásáig fejlesztettek, alakítottak. „*Minden földnek, minden személynek megvolt a különös jogi tulajdonsága és viszonya*”⁷⁴. A földbirtoknak három fajtáját ismerték: *folkland*, *bookland*, *laenland*.

A *folkland* meghatározása Pollock szerint a következő: „*a folkland vagy a királyé, mint államfőé, vagy a királyé, mint magánszemélyé, vagy végül egyes embereké, nagy része pedig közösségek vagy nagyobb társaságok által mások kizárásával használt vagy haszonélvezett közös föld (commonland) volt.*”⁷⁵ John Alan nézete szerint a *folk* nem más, mint a nép földje, közösség földje. Hasonló, mint a római *ager publicus* (állami és közösségi földbirtok). Spelman szerint azok a földek tartoztak a *folkland*be, amelyeket a szokásjog annak tartott, azok lejegyzése nélkül is, mivel a szokás kellően erős.⁷⁶ Ennek köszönhető, hogy csupán három oklevélben említik meg. A *folkland* jelentése alatt rejtett „*kisebb-nagyobb mennyiségű egyénileg bírt föld is.*”⁷⁷ Hacsak nem változott át oklevél

⁷³ ENGEL Pál – Királyság és főnemesség a középkori Magyarországon, Rubicon 1998/9-10, 69-73.o.

⁷⁴ POLLOCK F. – Az angol földbirtokjog, Budapest, 1914, 22.o.

⁷⁵ POLLOCK F. im. 1914, 23-24.o.

⁷⁶ POLLOCK F. – MAITLAND F.W. – The history of the English Law before the time of Edward I., Cambridge, 1898.

⁷⁷ POLLOCK F. im. 1914, 24.o.

vagy írásos adomány folytán *bookland*dé. Ezek a *folkland* egységek örökíthetőek, de akár elidegeníthetőek is a család beleegyezésével. Maga az elidegenítés annyira egyedi, hogy a ritka esetek egyikét a *Domesday Book* maga is kiemeli, amikor *Bedfordshire*-ben ez megtörtént. Az apáról fiúra szálló *hairland* a *folkland* birtokrész továbbörökítésére vezethető vissza.

Bookland (latinul nevezték *allodium*nak is) az egyén tulajdonának szabályos alakja, nevét a tulajdonlást igazoló írásos okmányról a *book*-ról kapta. Ilyet eleinte csak a király adományozhatott a witan beleegyezésével. Az egyház nyomására alakult ki, mivel főként az egyháznak jutott adományoknál használták. Arra is volt példa, hogy *folkland* egészét vagy részét adományozták *bookland*nak, vagy a közös föld egy részét már bírták és joguk volt arra, hogy örökössék és az adományozás során ezen szokásjogot rögzítette. A *folkland* eladományozása következtében a közös használat fennmaradt, de a tulajdonos a megadományozott lett, és a használók mai értelmezés szerinti bérlők.⁷⁸ Ha a király meg akart szerezni egy *folkland* feletti rendelkezési jogot, akkor ahhoz is a bölcsek tanácsának beleegyezése kellett. De arra is volt példa, hogy a tanács a király trónra lépésekor méltósága növelése érdekében uralkodása idejére a *folkland*ből adományozott neki birtokot.⁷⁹ Ebből is látszik, hogy ekkor még nem terjedt el, hogy minden közvagyon a királyé, ez csak a normann hódítás követően lett így. De amennyiben, a „*csatában való gyávaság miatt életét és földjét elveszítette*” akkor a *bookland*-je a királyra háramlott vissza⁸⁰ nem pedig *folkland*-é lett.⁸¹ A *bookland* a *folkland* rovására folyamatosan terjeszkedett, ennek esetei: 1) szabad foglalás jogán; 2) jogtalan betolakodás, bitorlás; 3) királyi vagy egyéb nagyurak haszonélvezeti joga tulajdonjoggá alakult.⁸² A *bookland* birtokosának rendelkezési jogát csak az oklevél/adománylevél záradéka korlátozta. A *bookland* által biztosított rendelkezési jog terjedelme rendkívül széles pályán mozoghatott. Fokozatai a következők: 1) korlátlan rendelkezési jog (elidegenítés, végrendekezés); 2) az adományozó egész öröklési rendet állapít meg; 3) csak családon belüli átruházást enged; 4) személynek vagy meghatározott számú leszármazóinak juttatja utána egyházé lesz.⁸³ Erre példa Edgar király földadománya 961-ből Aethelwulf nevű *thegn*-je számára, melyben a következő meghagyást tette: „*így bírhatja és tarthatja azt élethossziglan, és azt maga után még két*

⁷⁸ Véleményem szerint ez volt az egyik formája a jobbágyi alávetettség kialakulásának.

⁷⁹ Ezen túl a királynak és a witanak volt közös kezelésű földje.

⁸⁰ Laws of Cant alapján

⁸¹ POLLOCK F. im. 1914, 27.o.

⁸² Ez ugyanaz a folyamat, mint a falvak földesúri birtokká (manor) alakulása.

⁸³ POLLOCK F. im. 1914, 27-28.o.

örökösére hagyhatja, s mindhármuk halála után hagyja a Szt. Péter egyházra, amely korábban adta azt.”⁸⁴ A nagyobb kiterjedésű *bookland*hez a magánbíráskodás joga is járt.

Laenland olyan föld, amelyet földesúrral kötött szerződés vagy egyéb egyezség alapján használnak. Ennek fejében pénzbeli vagy természetbeli szolgáltatással vagy ezek együttesével tartoznak. A földet a „*birtokos laen képen bírja, ez a mai loan*”⁸⁵ (bérlet, kölcsön). *Laenland* birtokosok vagyoni helyzete rendkívül sokszínű a kisebbek alig különböztek a jobbágyoktól a nagyobbak úri sorban éltek. Volt ahol tartósabb birtoklást szereztek vagy hosszabb idejű birtokot. „*Laenland elterjedése... szoros összefüggésben van a hűbérúr és a hűbéres között való személyes viszony fejlődésével.*”⁸⁶ A hűbériség lényege a földbirtoklási és személyi függés minél erősebb összekapcsolása. Ez a kapcsolati rendszer a hűbéri láncban tökéletesedik ki. Az óangol jog sohasem jutott el erre a szintre, de mint korábban is említettem minden embernek, ha nem volt maga is úr, akkor rendelkeznie kellett úrral. De a *laen* birtokosa ekkor még nem szükségképpen személyes függőségben lévő személy, a hűbéri viszony viszont mindenképpen azzal jár. A gazdagabbak lettek a hűbéresek, a szegényebbek függésbe kerültek, s volt, aki rabszolgának adta el magát.

A magyar földtulajdonlási rendszerre az államalapítás előtt csak következtetni tudunk, hiszen olyan írásos emlékek, mint Angliában (*book*) nem maradtak ránk. Egyházi oklevelekkel sem rendelkezhetünk, hiszen az egyházalapítás egybeesik az államalapítással. Így csak a törzsi állam szokásaiból következtethetünk a földtulajdonlás alakulására. *Folkland*hez hasonló intézmény lehetett, a törzsek tagjai által közösen birtokolt azon területek, amelyeken a nomád életmódot folytató őseink a legeltetést végezték. Nagy valószínűség szerint ez az egész törzs tulajdonát képezte, amelyről a törzsi tanács és a törzsfő közösen rendelkezett. Ekkor még Magyarországon sem alakult ki egy törzsfő esetében az a jog, hogy minden föld felett ő rendelkezik. *Bookland* típusú földhöz, ha az írásbeliség szabályát figyelmen kívül hagyjuk hasonló intézmény a nemzetségek szállásbirtoka, amely kiszakadt az egész törzs közös földjeiből, de annyiban azért sajátos hogy, a nemzetségfő volt, aki rendelkezett felette, azonban a föld az egész nemzetség tulajdonában volt. Ezeknek a szállásbirtokoknak a kétharmad részét vette el István király mikor kialakította államát. Azon nemzetségek, akik nem álltak ellen, a maradék részét megtart-

⁸⁴ Sz. JÓNÁS Ilona - Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény - Európa és Közel-Kelet IV-XV. század, Budapest, Osiris, 1999.

⁸⁵ POLLOCK F. im. 1914, 29.o.

⁸⁶ POLLOCK F. im. 1914, 29.o.

hatták, ellenkező esetben ezeket másnak adományozta. *Laenland* típusú földdel nem találkozunk Magyarországon ebben az időben.⁸⁷ Államalapítással az „*ősnemzetségek hadi és települési funkciói teljesen veszendőbe mentek*”⁸⁸ és ahogy láthattuk az előzőekben teljesen más típusú rendszert alakítottak ki.

b. Földtulajdon (11-13. században)

Angliában a hódítás után a normann uralkodók átalakítják az angolszász birtokrendszert és kialakítják a kontinensen erre az időre már kiforrott hűbéri rendszert. A *folkland* királyi földdé alakult át, a korona földjei és a király magánszemélyi magántulajdona egy tekintett alá esett évszázadokon át, ezek a földek a *Domesday Book*ba, mint *terra regis* került be.

A *bookland* eltűnik helyébe a normann szabadságlevél (*charta*) lép. Az angolszász korban az *invesztitúrát* helyettesítette a *book*. A hűbériség „bevezetésével” azonban a közhiteles *book* helyett ismét a szokások váltak a kötelezővé. A birtokba helyezést Angliában *livery of seisin*-nek nevezték. Okmányt továbbra is használtak *charter*, *deed* (valódiságát az átadó pecsétje hitelesítette). Magát az eljárást *feoffment*-nek nevezték. Mivel a *book* mint, adomány, szolgáltatás mentes volt, de az adományozó tekintélyét is fenn kellett tartani, az adományt színleges szolgáltatáshoz kötötték. Ilyen volt például, hogy a földesúr és örökösei lelki üdvéért tett szolgálat fejében adták a birtokot. Ezeket a viszonyokat „*tenurein frank almoigne-nak vagy free alms-nak (szabad alamizsna)*”⁸⁹ nevezték. Ettől meg kell különböztetni a szolgáltatásokkal kötött birtokot (*divine service*). Itt meghatározták az előző példából kiindulva, hogy mely napokon kell misét tartani vagy azt, hogy az adományozó választhatja ki egy bizonyos tisztségnek a betöltőjét. Világi hűbér esetén katonai vagy nem katonai szolgálattal tartoztak. Katonai szolgálat (*knight service*) volt a hűbérúr várának (*castle guard*) vagy a birtokhatárának őrzése (*cornage*). Nem katonai szolgálatok voltak a *grand* és *petty serjeanty*, amely csak főhűbéres szolgáltatása lehetett. *Grand serjeanty* az uralkodónak tett személyes szolgálat, míg a *petty serjeanty* a hadsereg ellátását jelentette.

Ezek mellett a földet terhelték még a *consillium*, *auxilium*, *aids* (segélypénz), *relief*, visszaháramlási jog (*escheat*). Az *aids* eleinte csak alkalmi szolgáltatás volt, később állandó szokássá vált. Ide tartozott: a váltságpénz, az úr legidősebb fiának lovaggá ütése és

⁸⁷ KRISTÓ Gyula – Magyarország története 895-1301, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.

⁸⁸ FÜGEDI Erik – Ispánok, bárók, kiskirályok, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 26.o.

⁸⁹ POLLOCK F. im. 1914, 36.o.

a legidősebb lányának lakodalma esetén nyújtandó szolgáltatás. Ezek mértékét a 13-14. században a földbirtok éves jövedelmének 1/20 részében állapították meg. *Relief*-et két esetben kellett fizetni: 1) ha elidegeníti a birtokot engedély fejében valamint 2) a teljeskorú örökösnek a földbirtok átvételekor⁹⁰. Visszaháramlási jog két esetben illette meg a hűbérurat: magszakadáskor illetve hűtlenség esetén. I. János többször is jogtalanul vette vissza hűtlenségre hivatkozva a földeket, hiszen olyan esetekben, amikor az, akitől elvették csak alhűbéres (*mense lord*), a földnek nem a királyra, hanem a hűbérurára kellett volna visszaháramlania, ez volt a gyakorlat magszakadás esetében is. Ezért a *Magna Charta Libertatumba* belefoglalták, ha a *mense lord* földje magszakadás, árulás, büntetés miatt a királyra háramlik annak 1 év 1 nap után a *mense lord* hűbérurának tulajdonába vissza kell jutatni a földet.⁹¹

Mindeközben Magyarországon, István korában, a hatalmas királyi birtokokon kívül alig találunk magánkézben lévő birtokot. Ezek egy része az előzőekben már említett nemzetségfők kezén maradt szállásbirtok, mint amilyen az Abáké is volt, akik meghatározó szerephez jutottak a következő 300 évben.⁹² A magyar adományozási rendszerről le kell szögezni, hogy „*birtokadományokkal a magyar király a szolgálatban szerzett érdemeket jutalmazta...*”⁹³ és „*mint ilyen tételesen meghatározott kötelezettségeket nem rótt az adományosra.*”⁹⁴ Ilyen adomány volt Hont és Pázmány sváb vitézeknek adott föld, amelyet azért kaptak, mert részt vettek a Koppány elleni csatában. A korban két féle adomány létezett, nevezetesen a (1) királyi és (2) hercegi adomány (ebből alakult ki később a *dukátus* megszűntével a nádori adomány). Könyves Kálmán dekrétumában⁹⁵ megkülönbözteti a Szent István által adott birtokot, a többi király által adott birtoktól, ennek főként öröklési jogi szempontból lesz jelentősége. További jelentősége, hogy „*minden halászó vizeket a királyi széknél adunk vissza, kivéve melyeket szent István király adományozott vala oda...*”⁹⁶ Hűbériség hiánya ebben is látszik hiszen, bármilyen különösebb indok nélkül visszavehette az adományozott földeket. Ezt tapasztalja Ottó, freisingi püspök is, amikor papírra veti, hogy >>*az uralkodó az ítéleteket nem az egyenrangúakkal együttesen*

⁹⁰ Koronabirtok esetén a király a birtok éves jövedelmét kapta, ezt *primer seisin*-nek nevezték.

⁹¹ BEAN J.M.W. – The decline of English feudalism 1215-1540, Manchester, 1968, 8.o.

⁹² Aba Sámuel István nádorispánja volt, később király lett, Aba Amádé pedig az egyik Károly Róberttel szemben álló oligarcha.

⁹³ FÜGEDI Erik im. 1986, 17.o.

⁹⁴ ZSOLDOS Attila – Karászi Sándor bán és utódai (Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről), Századok, 2001/II., 399.o.

⁹⁵ „*Valamely birtokot szent István adományozott vala... Más királyok adománya...*” – Kálmán király dekrétumának I. könyve 20. fejezet.

⁹⁶ KÁLMÁN király dekrétumainak I. könyve, 15. fejezet

hozza... egyedül az uralkodó akaratát fogadják el mindnyájan indoknak<.⁹⁷ IV. Béla király idején viszont már ésszerű ok (*causa rationabilis*)⁹⁸ szükséges. II. András a Szent Istváni ősi adományokon túl, bevezette az örökadomány (*perpetua hereditas*) intézményét. Erről szóló első oklevél 1217-ben kimondja: >>megmásítottuk [az ország] földjének a régítől sértetlenül őrzött állapotát, és várakat, megyéket, földet és a gazdag Magyarországnak többi jövedelem forrását örökös örökségül osztottuk ki báróinknak és vitézeinknek<.⁹⁹ „Ezzel lemondott az ország földjének és alattvalóinak jelentős részéről.”¹⁰⁰ „Az uralkodó ilyenképpen, hacsakutóbb a királyi kézre háramlás valamelyik esete be nem következett, elvbenvégleg lemondhatott a kérdéses birtokról.”¹⁰¹

Magánadományok csak a 13. század végén kezdtek kialakulni a *familiaritás* kialakulásával, amikor a *dominus* földet adott emberének. A magánadományozási rendszer alapja, hogy a „*hű szolgálatok jutalmazása vagy jövőbeli szolgálatok reményében familiárisának önként fiörököseire szólóan is, örökjogon és visszavonhatatlanul földbirtokot juttat.*”¹⁰² Ilyen adomány esetén Grosschmid szavaival „biztosítani kell adománya békés birtoklását a családdal és a királlyal szemben.”¹⁰³ Ennek eszközei a rokoni és a királyi beleegyezés illetve az adomány királyi megerősítése volt.

A harmadik birtoktípus az ispáni tiszthez tartozó föld a későbbi honor. Ezek olyan földek, amelyek meghatározott tisztséghez jártak, teljes haszonélvezettel adták. A király csak tetszése tartalmára (*durante beneplacito nostro*) ruházta át, bármikor visszavehette. Nem állítottak ki róla oklevelet, így a birtok népéhez szóló parancs igazolta a birtokba helyezést. Ahogy Angliában úgy Magyarországon is élő jogosultsága volt a királynak a *ius regnum*.

A két ország birtokadományozása közötti alapvető eltérés, hogy Magyarországon már megtett szolgáltatásokért adtak birtokot, addig Angliában a földért szolgáltatásokat vártak el. A magánadomány az, amely az esetek többségében tartalmazza az elvárt szolgáltatást a birtokért cserében, ebben az intézményben tehát van hasonlóság.

⁹⁷ FÜGEDI Erik im. 1986, 67.o.

⁹⁸ ZSOLDOS Attila – Karászi Sándor bán és utódai (Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről), Századok, 2001/II., 399.o.

⁹⁹ FÜGEDI Erik – Ispánok, bárók, kiskirályok, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 72.o.

¹⁰⁰ FÜGEDI Erik im. 1986, 73.o.

¹⁰¹ ZSOLDOS Attila im. 2001, 399.o.

¹⁰² BÓNIS György im. 2003, 194.o.

¹⁰³ BÓNIS György im. 2003, 194.o.

c. Földtulajdonnal való rendelkezés

Angliában földtulajdonos rendelkezési jogát, ahogy a kontinensen is kettős kötöttség terhelte 1200-as évek végéig, kötött volt egyfelől a család és a nemzetség, másfelől pedig a hűbéres irányába. Nemzetségi kötöttségben itt is szükség volt az atyafiak hozzájárulására elidegenítés esetén, nem végrendelkezhetett szabadon. A hűbéri kötöttség azonban jogilag máshogy alakult, hiszen az angol jog nem fogadta el az osztott tulajdon elméletét mind a hűbérúr (testetlen jog) mind a vazallus teljes tulajdonos (valóságos birtokos – *real property*) volt. „13. század elejétől azonban elenyésztek az elidegenítés családi korlátai. A szokásjog nem tett többé különbséget ősi és szerzett vagyon között...”¹⁰⁴ Ez segítette elő a hűbérbirtokkal való szabad rendelkezést.

Grosschmid Béni szerint az angol hűbérbirtoknak hármass fokozata van (*the three degrees*): 1) életfogytig tartó jogosultság (*estate for life*, amit ő alacsonyabb hűbér névvel illetett); 2) levágott jogosultság (*estate tail*); 3) egyszerű hűbér (*estate in feesimple*).¹⁰⁵ Föld elidegenítésére akkor volt lehetőség, ha az adományozó az oklevélbe bele foglalta, az ilyen földeket *estate in feesimple*-nek nevezték. „Egyszerű hűbér az angol jogban anynyi, mint korlátlan tulajdoni jog.”¹⁰⁶ Szokásjog szerint, ha csak meghatározott örökös osztály volt (pl. leszármazói) meghatározva örökösként, és ha teljesült ez a feltétel (vagyis ha már legalább egyszer átörökítették leszármazóra), akkor már rendelkezhetett felette, az így elidegenített birtok, még ha az elidegenítő családjánál magszakadás állott is be, akkor sem háramlott vissza az eredeti adományozóra, hiszen már *estate in feesimple* volt. Mivel azonban ez a gyakorlat sértette a főhűbéreseket érdekeit, ezért követelésükre 1285-ben *De Donis Conditionalibus* törvény rögzítette, hogy szigorúan tartani kell az oklevélben rögzített öröklési rendet és azt a hűbérúr hátrányára elidegeníteni nem lehet. Ezzel már csak korlátozott egyszerű hűbérre vált az ilyen földbirtok. Ennek elnevezése levágott jogosultság (*fee tail*), ez a birtok *entailed* vagyis elidegeníthetetlen. A levágott jogosultság az „nem egyéb, mint az átruházó kezéből az átvevőnek magvaszakadásáiglan (*usque ad defectum seminis*) kibocsátott jószág (jogosultság, tulajdon).”¹⁰⁷ Az általános öröklési rend szabályai vonatkoznak rá, de nem szállhat az oldalági örökösökre. Magszakadás után vagy visszaháramlik a visszatérésre jogosultra (*the reversioner*) vagy harmadik megnevezett személyre ún. maradvány-emberre (*the remainderman*) száll.

¹⁰⁴ BOTH Ödön im. 2001, 44.o.

¹⁰⁵ GROSSCHMID Béni – Werbőczy és az angol jog, Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája, 1928, 144.o.

¹⁰⁶ GROSSCHMID Béni im. 1928, 106.o.

¹⁰⁷ GROSSCHMID Béni im. 1928, 67.o.

Az egyszerű hűbér I. Edwárd által 1290-ben kiadott *Quia Emptores* kezdetű törvény módosításaival már majd korlátlan rendelkezési jogot garantált. A törvény előzményeként meg kell említeni a Magna Chartában rögzítetteket, amely kimondja, hogy „minden szabad hűbéresnek tilos jószágát alhűbérbe (*subinfeudation*) adás útján annyira megcsonkítani, hogy a megmaradt részből ne legyen képes földesurának a hűbéri szolgáltatásokat teljesíteni.”¹⁰⁸ Ez a biztosíték azonban nem volt elégséges. A törvény első fejezete kimondja: „minden szabad ember tetszése szerint eladhatja ugyan egészében vagy részben az ő földjeit, de csak úgy, hogy a vevő nem ő neki, az eladónak, hanem az eladó fölöttes hűbérurának legyen a hűbérnöke, ugyanazon szolgáltatásokkal és szokásos értelemben, miképpen a hűbérbe adó maga előbb birtokolt.”¹⁰⁹ Ez nem terjedt ki a korona közvetlen hűbéresire csak 1327-ben III. Edward uralkodásakor, de akkor is csak engedéllyel és meghatározott díj megfizetése fejében. Továbbá a törvény megtiltotta, hogy az egyszerű hűbérként birtokolt földre új hűbért alapítsanak. A törvény második fejezete a részzeladásokkal foglalkozik, melyekkel kapcsolatban leszögezi, hogy szükséges az „arányosítás *capitalis dominus* irányába tartozó hűbéresi szolgáltatásoknak és terheknek egyfelől az elidegenített, másfelől elidegenítőnél megmaradt *particula* között.”¹¹⁰ Ennek leszögezésére azért volt szükség, mivel a 13. században az egész birtok esetén lehetőség volt arra, hogy az új birtokos lépjen az elidegenítő hűbéri szolgáltatásainak helyébe, de részzeladás esetén erre nem volt lehetőség. Mivel úgy vélték a hűbéri tartozás oszthatatlan. A törvény a teljes átruházások tekintetében *lex cogens*-sé tette a hűbéri szolgálatok átszállását, míg a kógens szabályozás helyébe diszpozitívitas lépett a részzeladásoknál. A 3. fejezetben kimondja a törvény, hogy rendelkezései nem terjednek ki a *fee tail*-re és az *estate for life*-ra sem. Ilyen módon szerzőknek hűbérura nem a hűbér főura hanem az átruházó. A *Quia emptores* jelentőségét mutatja, hogy még a 18-19. században is alkalmazták az Egyesült Állomokban, annak ellenére, hogy 1787-ben Rudges bíró precedense kimondja, hogy a *Quia emptorest* rendelkezéseit nem kell alkalmazni az 1776. június 4-től a kolóniákon még az előtte vállalt hűbéri szolgáltatások esetében sem.¹¹¹ Ennek ellenére a 19. század-

¹⁰⁸ POLLOCK F. im. 1914, 64.o.

¹⁰⁹ „Quod de cetero le ceat inicuique libero homini terram suam seu tenementum sive partem inde pro voluntate sua vendere ita tamen quod feoffatus teneat terram illam seu tenementum de eodem capitati domino, et per eadem servitia et consuetudines, per quae feoffator suus prius tenuit.”

¹¹⁰ GROSSCHMID Béni im. 1928, 97.o.

¹¹¹ BINGHAM, Ansan – COLVIN, A.J. – A treatise on rents, real and personal covenants and conditions, Albany, W.C. Little & Co., 1857, 188.o.

ban több ügyben is ezt alkalmazza az eljáró bíró (Van Rensselaer v. Hays [1859], Wallace vs. Harmstad [1863]).¹¹²

Alacsony hűbér (*fee for life*) „létesül, ha a levágott jogosultságú birtokos olyan felvalás által akar egyszerű hűbért jutatni valakinek, amelynek csak az ivadékkal szemben van hatálya, de nem a maradvány-emberrel szemben is.”¹¹³ Ezek az alacsony hűbérek családi egyezmények (*settlement*) tárgyául szolgálnak. Ezeket nemzedékről nemzedékre megújítják és így tartják fenn a kötöttséget.

Fontos megemlíteni ebből a korból a *Quo warranto* törvényt, amely kimondta „bármilyen privilégiumot, birtokjogot, akár egyházi, akár világiak bírták, írásos dokumentumokkal kellett igazolni a király előtt. Aki erre nem volt képes, attól a birtokot visszavették.”¹¹⁴ Ez sok esetben a közép és alsóbb osztályok jogainak helyreállítása volt, hiszen a jogosulatlanul birtokolt földek visszakerültek eredeti jogosultjaikhoz.

A magyar földbirtokról való rendelkezési jog ismertetése kezdetén le kell szögezni Eckhart Ferenc nyomán azt a tényt, hogy a feudális magyar jogban nem fejlődött ki a korlátlan egyéni tulajdon. Magyarországon a jószágokat rendelkezési jog alapján célszerű két csoportba osztani: 1) ősi jószág (*bona hereditario seu avitica*); 2) szerzett jószág (*bona donationalia*) ennek két alfaja az adományos (*bona donationalia*) és a nem adományos (*bona extradonationalia*).¹¹⁵

Az ősi jószág, amelyet csak I. Lajos törvényesít, már jóval előtte jelen van a magyar szokásokban. Hiszen már Kálmán az által, hogy különbséget tesz Istvántól szerzett és más királytól szerzett adomány között, ennek alapjait helyezi le. Ez a szokás annyira erős, hogy amikor az Aranybullába belefoglalják, hogy „ha valamely nemes ember fiumagzat nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya kapja: a többivel azt mivelje, a mit neki tetszik.”¹¹⁶ Továbbiakban is csak nagyon ritkán élnek ezzel a lehetőséggel, mert a szokás erősebb minden írott jognál. 1267-es esztergomi dekrétum egyik pontja már az Ősiségi törvény előszele, abban a tekintetben, hogy rögzíti az örökös nélkül elhalt *serviens* birtokait addig ne adományozzák el, amíg rokonait és nemzetségbelieket (*cognatio et generationes eiusdem*) a király elé nem idézik.¹¹⁷ A szokás erejét mutatja, hogy az e szabály alóli mentesüléshez IV. Béla idején is királyi engedélyre volt szüksége a nemesnek.

¹¹² CHIPMAN GRAY, John – The rule against perpetuities, Clark, The Lawbook Exchange, 1915, Ld. 21-22.o.

¹¹³ GROSSCHMID Béni im. 1928, 99.o.

¹¹⁴ BÁRÁNY Attila im. 2001, 185.o.

¹¹⁵ BÉLI Gábor – Magyar jogtörténet: A tradicionális jog, Budapest-Pécs, Dialóg Kiadó, 1999, 67.o.

¹¹⁶ Aranybulla (1222) – 4. cikkely

¹¹⁷ GERICS József-LADÁNYI Erzsébet – A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban, Levéltári szemle 1991/4 7.o.

Az eljárás 3 lépcsős volt: 1) király előzetes hozzájárulása 2) káptalan vagy hiteles hely előtti rendelkezés 3) királlyal az engedélyt megismételtetni és a kiállított oklevelet megerősíteni. „A király engedélye még az ősi birtok esetében is feleslegessé tette a rokonok hozzájárulását.”¹¹⁸ Ősiség (*avicitas*), mint rendelkezési korlát annyit tett, hogy „*elidegeníteni csak az öröklésre jogosultak beleegyezésével (assensus fratrum) lehetet, kivéve ha halálos ítélettől vagy hadifogságból menti így ki magát (extrema necessitate urgente)*”¹¹⁹. Korlátja volt továbbá a szomszédokat megillető megváltási jog (*ius redimendi*) és természetesen a királyi jog.

A szerzett vagyon, ha adományi birtok volt, akkor az adománylevél záradéka tartalmazta a *clausula iurium dectearativa*-t, amely kifejezte a birtokos mennyire szabadon kapta földjét. Ennek 5 esete van:

1. csak fiúág örököl
2. fiú és leányágon öröklődik
3. fiúág kihalása után örököl az utolsó 10 leányág
4. kincstárra visszaszáll, de adománylevélbe megjelölt összeget köteles fizetni a leányágnak
5. király lemond visszaháramlási jogáról az utolsó fiúörökös rendelkezhet róla (*nil iuris záradék*)¹²⁰

Az utolsó eset, ami megközelíti a korlátlan rendelkezést, de ebben az esetben is él a szomszédokat megillető megváltás joga. Azon szerzett birtokokról, melyek nem adományból származnak szabadon rendelkezhetett a tulajdonosa, de csak élők között, végrendeletileg nem tagadhatta ki utódait.¹²¹ Itt kell megjegyezni, hogy ősi jószág eladásából vett birtok nem szerzett vagyon.

d. Ingatlan öröklése

Amikor Angliában ténylegesen átvették a hűbériséget a kontinensen már kialakult a hűbérbirtok örökíthetősége. Domináns elvé vált az elsőszülöttség elve. Ez az utazó királybírák egyöntetű ítékezés érdekében történő tevékenységének köszönhető, amely során a helyi szokásjogot lerombolták. Azonban egyes területeken kiegészítő elvként, máshol főszabályként tovább éltek a hagyományok. Kentben a *gavelkind* intézménye szerint a

¹¹⁸ FÜGEDI Erik – A köznemesi klán szolidaritása, Századok, 1984/5 953.o.

¹¹⁹ ECKHART Ferenc – Magyar alkotmány- és jogtörténet, Budapest, Osiris, 2003, 279.o.

¹²⁰ ECKHART Ferenc im. 2003, 280-281.o.

¹²¹ Természetesen ez a főszabály, hiszen érdemtelenység esetén kitagadhatta.

lány lemenők kizárásával, a vagyon minden fiúra egyenlő mértékben szállt. A déli grófságokban a legfiatalabb fiú örökölt, ezt nevezték *cradle-holding*nak (bölcsővagyon).

Mint láthattuk az áttekintés során a nők öröklésének kérdése nem egyöntetűen valósult meg, míg francia területeken engedték, addig német területeken kifejezetten tiltották. Angliában 12. század végéig, ha csak lány örökösök maradtak, akkor közöttük a vagyont megosztották, de sem a várkastély sem a gyakorlótér nem kerülhetett osztásra. Ennek oka a katonai szükség: „*propter ius gladii quod dividi non potest*”.¹²² Pont ezen katonai szükség miatt I. Richard megtiltotta a hűbéri birtok nőági öröklését.

Kiskorú gyermek esetén a kontinentstől eltérően nem valamelyik rokont tették meg gyámmá, hanem a hűbérurát. Ezt nevezték katonai gyámságnak (*military wardship*) vagy lovagi gyámnak (*wardship in chivalry*). Angliában gyakran adták át kiskorú örökös gyámságát, a Plantagenetek udvarában az egyik legirigyeltebb ajándék volt ez. Hiszen a birtok nyújtotta előnyökön túl (vadászat, halászat stb.) az ő joguk és kötelességük volt az örökös kiházásítása, amely során szabad kezet kaptak. A gyámé volt a birtok nyeresége, továbbá veszteség esetén sem kellett elszámolni, Glanvill megjegyzi, hogy a birtok visszaadásakor azt az átvételkori állapotban kell az örökösnek visszaadni.¹²³ Mint már előzőekben is rögzítettük az öröklés akkor érvényes, ha a *relief* megfizetése megtörtént.

Magyarország öröklési rendszerét is erősen befolyásolta a Nyugat-Európában már kialakult rendszer. Még trónutódlás kérdésében sem volt eldöntve az öröklési elv István trónra lépésekor. A *seniorátus elve*, mélyen élt a társadalomban, nemzetségi vagyon ekkor még így öröklődött. Ahogy Angliában és Európa más pontjain is a királyi hatalom célja az elsőszülöttségi elv legitimálása. Szent István törvénye kimondja „*saját és király adományai felett úr legyen, kivéve azt, ami püspökséghez és ispánsághoz tartozik, és halálával fiai hasonló módon örököljenek.*”¹²⁴ A törvény 24. cikke rögzíti az özvegy jogait aki, ha nem házasodik újra élete végéig haszonélvezete van a jószágokon, ha újra házasodna mindent elveszít. Már ez is a nemzetségi vagyont erősíti hiszen, csak addig van nála amíg a nemzetség része, a rendelkezés utolsó mondata rögzíti a nemzetség vagyoni közösségét azzal, hogy kimondja „*és az ő holta után szálljanak vissza azon javak a férje rokonságára.*”¹²⁵ I. Kálmán már korábban is említett felosztása alapján el kell különíteni a jószágokat. Szent Istvántól származók esetében, az adományos valamennyi fiú utó-

¹²² CRUSE, William – A digest of the Law of England – Respecting real property, London, Lincoln's Inn., 1804, 247.o.

¹²³ MENUGE, Noel James – Medieval English Wardship, Cambridge, 2001, Ld. 1-3o.

¹²⁴ ECKHART Ferenc im. 2003, 295.o.

¹²⁵ Szent István király Dekrétumainak Második könyve

da örököl. A másik csoportot a más királyoktól kapott birtokok alkotják, melyeket csak egyenes ág vagy annak hiányában a legközelebbi oldalág örököl. II. Andrást követően mikor az ősi jószágok köre kitágul az ősi vagyon öröklésére jogosultak köre az ún. osztatlan család tagjai, azok hiányában pedig ún. osztályos atyafiak.

Nők birtok öröklése, csak különleges záradék esetén fordult elő. Főszabály szerint az ún. leánynegyed (*quarta puellaris*) illette meg őket, vagyis az apai vagyon negyed része járt az összes lánynak együtt. Ezt 1290-től a nemzetség tagjai vagy a fiú utódok megvált-hatják.

Az eddigi legnagyobb különbség a két ország joga között, amint láthatjuk a földbirtok-ról való rendelkezés területe. Ezt elsősorban az okozza, hogy az angol jogban már nagyon korán a 13. századra megszűnt a jószág ősi és szerzett felosztása, a másik különbség az Angliában idők során kialakult hűbéresi láncból következik, amelyre hasonlót csak a 13. század végén láttunk Magyarországon.

4) Egyházi földtulajdon

Angliában az *eigenkirche* terjedt el (uralkodói magánegyházak), amelyek következtében az alapító saját jogának tartotta, az alapított egyházi intézmény vezetőjének kijelölését. Több évszázados küzdelem folyt a helyi plébánosok anyagi függetlenítése érdekében, ennek eredményeként a *parish*-ok (plébánia hatókörében lévő földek) a 13. századtól önálló plébánia birtokokká (*vicarage*) szabad tulajdonlású *freehold* birtokká váltak. Ezeknek a birtokoknak a bevételeivel egészíti ki jövedelmét a helyi plébánia és függetlenedik a világi hatalomtól.

I. János III. Ince pápával való konfliktusa után országát hűbérként ajánlotta fel az egyháznak és évi 1000 font adót fizet neki, továbbá III. Ince nevezheti ki az angol egyházi méltóságokat. A Földnélkülitől kiharcolt *Magna Charta* kimondja, hogy a király biztosítja az egyház számára a szabad választást, az investitúra jog mégis a királynál marad. Az egyház angliai befolyásának csúcsán III. Henrik uralkodásának idején volt, mikor szinte az összes egyházi méltóságot a pápa nevezte ki Angliában, amelynek hatása az volt, hogy a királyi investitúra jog csupán üres fogadalommá vált.¹²⁶ A kontinensen látott holtkézi joga az egyháznak Angliában is érvényesül, ezt I. Edward 1279. évi *Holtkézi statutuma* korlátoz: csak királyi engedéllyel szerezhethet az egyház földtulajdont, valamint csak az en-

¹²⁶ GNEIST, Rudolf – The history of the English constitution, London, 1886, Ld. 195-196.o.

gedélyével viheti ki Rómába a tizedet. Korától az egyháznak is meg kell fizetni minden adót, ami a világiakat is terheli.

Magyarországon is a magánegyházak rendszere terjedt el. Jelentősek az *eigen kloster*-ek (magánkolostorok). „A kereszténység bevezetésével egy időben Magyarországon is megindult az ilyen saját monostor alapítása... Aba nemzetségről tudjuk meg először, hogy ilyen egyházat alapított.”¹²⁷ 12. századig 80-100 ilyen kolostor keletkezett, amelyek nagy része a 13. században a földek visszavétele és a tatárjárás miatt elpusztult. Király alapította magánegyházak (*regalis ecclesia*) a legjelentősebbek, hazánkban. Hiszen Szent István saját földjein épült a legtöbb plébánia, továbbá egyházszerző tevékenysége során óriási méretű egyházi birtokokat adományozott. Az ország egészének 13-15%-át.

A holtkéz szabály élt Magyarországon is. Tömeges birtokvisszavételre ebben a korban csak Kálmán idején került sor, aki dekrétumában kimondta, hogy vissza kell venni a halászó vizeket az egyháztól, a mindennapi élethez szükséges mérték felett.

5) Jobbágyság, szabad jogállásúak helyzete

Angliában 1066 előtt a nem-nemesek csoportját szolgák, félszabadok és szabadok (*ceorl*) alkották. Szabadok szintén három rétegre tagolhatóak: kunyhós parasztok, akik telekkel nem rendelkeztek, *geburok* akik jogállása leginkább a *colonus*okéhoz hasonlít és a szabadok, akik pénzjáradék és katonai szolgálat fejében használják földjeiket. A hódításkori Anglia társadalmáról a *Domesday Book*¹²⁸ alapján kapunk pontosnak mondható leírást. „Az 1086-ban lajstromba felvett háztartások négyötödének a feje valamilyen szinten függésben élt.”¹²⁹ *Domesday*-ben foglaltak szerint megkülönböztetünk szabadokat (*freeman*) és szabadparasztokat (*sokeman*), jobbágyokat (*villein*), zselléreket (*bordar*, *cottager*) és rabszolgákat (*serf*, *nativus*).

„Már hosszú évekkel a normann hódítást megelőzően is kialakult a népességnek egy olyan szabad osztálya, amely jellegében az egész középkor folyamán változatlan maradt.”¹³⁰ A szabadság azt jelentette, „hogy ha akarta eladhatta vagy elajándékozhatta a

¹²⁷ FÜGEDI Erik im. 1986, 33.o.

¹²⁸ *Domesday Book* (Ítéletnap könyv) elkészítését Hódító Vilmos rendelte. 1086-ra készült el az a birtokkataszter könyv, amely sokáig egyedülálló volt a világon. Elkészítésének célja: egyrészt meggyőződni arról, hogy a *danegeld* milyen mértékben hajtható be, másfelől tájékoztatni a királyt hűbéresei vagyona felől.

¹²⁹ WOOD Michael – Anglia múltjának nyomában – A szigetország középkori társadalma és kultúrája, Alexandra, Pécs, 2007, 191.o.

¹³⁰ WOOD Michael im. 2007, 219.o.

földjét, vagy azon, hogy egy másik úrhoz mehetett vele.”¹³¹ Ezért katonai szolgálattal tartozott urának, aki nem rendelkezhetett földje felett, kivétel, ha megszegte az oklevélbe foglaltakat. A nyugati megyékben (Gloucester, Worcester, Hereford, Shropshire) radmansnak nevezték őket, a Ribble és a Mersey folyó közötti területen drengs elnevezés volt honos. Először I. Vilmos említi úgy őket, mint sochemanni, későbbi forrásokban sokeman-ként jelennek meg. Legnagyobb számban Lincolnshirben, Essexben, Norfolkban és Suffolkban, Yorkshireben, Derbyshireben, Leicesterben, Nottinghamban jelentek meg, vagyis leginkább a *Danelaw*¹³² területén, ahol a *Domesday* által rögzített 14000 szabad és 23000 szabadparaszt 80%-a élt.¹³³ A szabadparasztok a *Danelaw* területén, ezen belül is *Lincolnshire*-ben (mivel itt a lakosság több mint felét kitevte a számuk) egy sajátos közigazgatási egységben éltek. „Saját képviselőjük volt a *wapentake*-ek és a megyék bíróságain, megtehették, hogy földjüket vagy annak bármelyik részét szabadon elajándékozzák, eladják vagy elcserélik, az adóikat pedig közvetlenül a király adószedőinek, vagy a megye *sheriffjének* fizették be.”¹³⁴ Itt az osztott öröklés maradt fenn, a családi házat a legidősebb örökölte, de kárpótolnia kellett a többi testvérét. Ezeket a földeket *socageland*-nak nevezték.

Jobbágys (villein) személye szabad, de földjét elvették, amit szolgáltatások fejében visszakapott. Három rétegbe sorolhatóak: 1) kiváltságos *villenage* aki a szolgáltatásokat helyettes útján is teljesítheti; 2) az a fajta *villenage*, amely szolgáltatásának tartalmát megegyezéssel (*ex conventione*) állapították meg 3) *mere villenage* „olyan birtokviszony, melyben bizonytalan és korlátlan szolgáltatások teljesítendőek”.¹³⁵ A jobbágys bárkivel köthetett jogügyletet, „ha módja volt hozzá, semmi nem gátolta őt abban, hogy szabad földet bírjon, egyedül annak a veszélynek volt kitéve, hogy földesura kisajátítja”¹³⁶. Zsel-lérek (*bordar, cottager*) kezdetben csak belső kerttel (*curtilage*) rendelkeztek, a 13. századra mikor a *villein* elveszítette szabadságát egy sorba emelkedtek, 2-3 acre¹³⁷ földhöz jutottak. Szolgák legnagyobbbrészt háziszolgák, pásztorok vagy a lordi birtokon gazdasági cselédek voltak. 13 századra tűnt el teljesen a rabszolgaság intézménye, először házhelyre

¹³¹ WOOD Michael im. 2007, 219.o.

¹³² Anglia keleti része, ahol az első viking invázió után a dán lakosság letelepedett. Nagy Alfréddal kötött megállapodás alapján saját szokásjoguk alapján éltek, ez volt a *danelaw*.

¹³³ MAITLAND, F.W. – *Domesday Book and Beyond: Three essays in the early history of England*, London, Kessinger Publishing, 1897, Ld. 66-67.o.

¹³⁴ WOOD Michael im. 2007, 221.o.

¹³⁵ POLLOCK F. im. 1914, 183.o.

¹³⁶ POLLOCK F. im. 1914, 44.o.

¹³⁷ 1 acre = 0,4 hektár

(*cottage*) ültetik őket és *cottagerekkel* egy sorba kerülnek, majd felemelkednek *villanusok* közé.

13. századra kialakult az egységes jobbágyság. Akik szolgáltatásaikat a földesúr birtokának saját használatú részén a *manor-on* teljesítik. A földesúri birtokon belül megkülönböztetett figyelmet érdemel a *commonfield*, amelyet földesúr és jobbágyság közösen használ. Itt közösségi használati jog érvényesül (*rights of common*). Ezen a földön a jobbágnak joga volt például az állatait szabadon legeltetni, homok- és kavicsásást végezni. A 12-13. században bekövetkező demográfiai növekedés következtében a gabona árak emelkedtek Európában, ennek hatására a földesurak növelni kezdték a *manor* területét a *commonfield* rovására. Ezt intézményesítette 1235-ös *mertoni statutum*, amely megengedi a földesúrnak, hogy *commonfield*-ből kiszakítson területeket és a majorsághoz csatolja, annak korlátjával, hogy a parasztok számára elegendő terület maradjon legeltetésre. Ezt a földesúri tevékenységet nevezzük *enclosure*-nek (bekerítés)¹³⁸.

A vazallusi hűbéri szolgáltatások pénzbeli megváltásával szinte egy időben megjelenik a jobbági szolgáltatások pénzbeli megváltása. Ennek hatására a jobbágyság egy része (14-15 században a teljes jobbágyság), mint földbérlet jelenik meg. Ilyen bérelt földeket nevezzük *copyhold*-nak vagy másolati birtoknak. A *copyholder* „az uraság bizonyos földterületeinek birtokosa, azt a földesúr akaratához képest és a bevett szokás szerint műveli, joga a földesúr akaratától függ, de ezt a szokás korlátozza: a *copyholder* tehát oly biztos a birtokában, mintha tulajdonos lenne.”¹³⁹ Az elnevezés abból származik, hogy a birtokot az urasági jegyzőkönyvbe az úr (*the lord of manor*) vagy tiszttartója (*steward*) által befogadják. Erről a jegyzőkönyvről vett másolaton (*copy*) nyugszik a joguk (*by copy of court roll*). Kétféle bérlet létezett a határozatlan idejű (*freehold*) és a határozott idejű (*leasehold*). Másolati birtok jellemzője, hogy kötve van az adott művelési ághoz (*course of husbandry*), ha egy évnél több időre bérbe adja a földjét ahhoz főúri engedély kell, beleegyezés esetén fizetnie kell a földesúrnak ez az intézmény a *heriot*. Ugyancsak *heriot*-ot kell fizetni, ha átörökíti a bérletét, az örökség csak megfizetésével száll át. Az öröklés rendjét az uradalmi szokás (*custom of the manor*) határozza meg.

Az Angliában jobbágyság és szabad között nincs személyi különbségtétel „a földbirtokviszonya a tulajdonos rangjától független, és ezt az elvet követték akkor is, ha szabad ember vett át nem-szabad haszonélvezeti viszonyban levő földet, vagy jobbágyságot szerzett szabad

¹³⁸ Nem azonos a XVI. századi folyamattal, mivel ott a jobbágyság birtokait kerítették be juh tartás céljából.

¹³⁹ POLLOCK F. im. 1914, 42.o.

földet.”¹⁴⁰ Nem-szabad földet szerzőnek természetesen teljesíteni vagy teljesíteni kellett az ahhoz kötött szolgáltatásokat, jobbágy által szerzett szabad földjén csak földesura háborgathatta, de vele szemben is megillette a birtokvédelem, harmadik személlyel szemben pedig ugyan olyan jogok illették meg, mint a szabad embereket.

Magyarországon Szent István korában a társadalom szabadokra és rabszolgákra (*proprius*) oszlott. A szabad réteg vagyoniilag differenciálódott ispánokra (*comes*), vitézekre (*miles*) és népből valókra (*vulgaris*). A *vulgaris*, mivel katonai jelentősége elveszett ezért birtokaik folyamatos aprózódása következtében fokozatosan lesüllyedtek. „A 13. században, különösen az első felében még szerepelnek önálló, kisebb-nagyobb földdel rendelkező közsabadok... Másokat már függőségben láttunk. Az ilyenek státusper esetén függőségük ellenére is teljes szabad (*omnimo liber*) voltukat hangsúlyozza.”¹⁴¹ A tatárjárás felgyorsította a folyamatot. A függésbe került *liber* ekkor még örökölhettek, szerezhettek ingó vagy ingatlan vagyont. A 13. század második felére jelentős részük a földesúr földjén paraszti tevékenységet folytatott. Őket véglegesen *ignobilis*nek nevezzük, amelybe a lesüllyedt közsabadok mellett beletartoztak a *servus* státuszúak is. *Servus*ok felemelkedtek a *liberek* szintjére, így jött létre az egységes jobbágyparaszti osztály. Akik a földesúr népei (*populi*) vagy földesúr jobbágysai (*populisen iobbagiones*).¹⁴² Osztályon belüli megkülönböztetés megmaradt, ezek a rétegek a *servus*, *libertinus* (félszabad, önálló háztartás), *liber* (közsabadok, *hospesek*).

A 13. század előtt személyhez kötött szolgáltatásokkal tartoztak. Ez a 13. században megváltozott a jobbágytelek kialakulásával. Amikor egyenlő egységekre osztották *praediumot*, és meghatározták azt, hogy egy telek után mennyi szolgáltatással tartozik.¹⁴³

A tatárjárást követően szükséghelyzet állt elő, hiszen a termelést végzők jelentős részét a tatárok megölték. Ezért a király betelepítésekkel próbálta benépesíteni az országot. Az ekkor létrejött *hospes falvak* kiváltságokat kaptak ez volt a *libertas hospitum* (vendégek szabadsága). A föld, amelyen dolgoztak a földesúré volt, de korlátlan használati jogot kaptak (*ius in re aliena*), a földet beleegyezéssel el is adhatta. „A vendégtelepes közösség szabadsága (*libertas hospitum*) mindenekelőtt a közösség saját jogszokásainak alsóbb fokon való érvényesítésében állt.”¹⁴⁴ Szolgáltatásuk telekhez kötött volt, amely tételesen

¹⁴⁰ POLLOCK F. im. 1914, 56.o.

¹⁴¹ BOLLA Ilona – A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon, Budapest, Nap Kiadó, 1998, 51.o.

¹⁴² SZABÓ István – Jobbágyok-parasztok Értekezések a magyar parasztság történetéből, Budapest, Akadémia Kiadó, 1976

¹⁴³ Az első jobbágytelket Magyarországon pannonthalmi apátság területén alakították ki 1233-ban.

¹⁴⁴ SZÜCS Jenő – Az utolsó Árpádok, Budapest, Osiris, 2002, 53.o.

meg volt határozva, ezt pénzben is megfizethették. Ez volt a földbér (*terragium*). Ilyen falvak voltak Kassa, Eperjes is.

„A jobbágy tulajdonszerzésének a feudális kor első századaiban alig lehettek jogi korlátai. Bármely jobbágy kaphatott adománybirtokot, ezzel nemessé is vált.”¹⁴⁵

6) Városi polgárság helyzete a 11-13. században

Angliában „a száz burhök a 10-11. század folyamán piaci központokká, *borgough*kká fejlődtek.”¹⁴⁶ Vilmos minden megyében létesíteni kívánt *borgough*okat és azokat a helyi igazgatás központjává akarta tenni. Piactartási jog, falépítés, főbíró választása, autonómia és személyes katonai szolgálat alóli mentesség tartozott a várossá nyilvánításhoz. I. Henrik Londonnak adományozott kiváltságlevele különösen jelentős, ritkaságszámba ment Európa szerte: „*egyösszegű adófizetés, s a kommunán belüli adó összegyűjtésének a jogát (firma burgi), a vámmentes kereskedést*”, továbbá Londoni polgárnak a perét csak a Londoni szokások szerint lehet lefolytatni, máshol akaratán kívül perbe fogni nem lehetett, tulajdona szabad polgári hűbérre (*burgage*) vált. „*Ezen jogokat kapja meg Newcastle, Bristol, Oxford, Ipswich.*”¹⁴⁷ Önkormányzatiság kibontakozásának útjában álltak a városi tanácsok (*wardmoot*) és az abban helyett foglaló tanácsosok (*witness* Londonban *alderman*), mivel ezek tisztje örökletessé vált a 11. században, továbbá gátat jelentet a király által kinevezett *reeve* (helyi adminisztráció vezetője angolszász királyok korától) is. Az első formális kommuna jogot York kapta Angliában 1170-ben.¹⁴⁸ Lényegi változás viszont 1190-től Londonban következett be, mivel London inntől választhat *mayor*-t (polgármestert), ezt *Magna Charta*ban is rögzítik, aki mellé egy 24 tagú tanácsot rendelnek. Tanácsot választ Northampton és Oxford. 13-15. században a királyi nagybirtokosok is alapítanak várost. A szabad polgári hűbér elidegeníthető és örökíthető volt. Bérlettel is városi telekhez juthattak. A szabad városi ingatlan tulajdon vagy bérlet közvetlenül a király vagy a földesúr hűbéresévé tette az adott város polgárát.

¹⁴⁵ CSIZMADIA Andor – A feudális jog (1000-1848) in.: Csizmadia Andor, Kovács Kálmán, Asztalos László – Magyar állam- és jogtörténet, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, 225.o.

¹⁴⁶ BÁRÁNY Attila im. 2001, 197.o.

¹⁴⁷ BÁRÁNY Attila im. 2001, 198.o.

¹⁴⁸ SZÉKELY György - A polgári rend előzményeihez: a városi elit a 12–13. századi Európában, Századok, 1992/V-VI.sz. 542.o.

Magyarországon nem a városok polgárai harcolták ki jogaikat, „a városiasodásnak... hazánkban inkább jele volt a királyi privilégium, mint a valódi városi életmód.”¹⁴⁹ A kiváltság fejében földbért (*terragiumot*) fizetett. Területi autonómiát kapott, vagyis a városhoz tartozó területeknek kizárólag a város közössége volt tulajdonosa. A városhoz tartozó földek tekintetében földesúri jogot gyakorolt. Éles különbség Angliához képest, ahol a szabad királyi város polgára közvetlenül a király hűbérese. Másik különbség, hogy nálunk a városi polgár csak a város területén volt szabadságos helyzetben, azon túl közrendű. Megegyezik viszont, hogy a városi polgárnak volt ingatlanszerzési képessége, tulajdona megszakadás esetén a városé.

¹⁴⁹ MEZEY Barna (szerk.) i.m. 2007, 163.o.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összegezve a kutatás eredményeit láthatjuk, hogy mindkét országban szervesen átvétellel valósult meg a hűbéri rend. Míg Angliában a teljes rendszer kialakításra került, addig Magyarországon csak a központi kormányzás létesítéséhez szükséges intézményeket vették át. A korszak végére Magyarországon is kialakult a familiaritás, egy sajátosan magyar hűbéri rend.

Az átvétel mindkét esetben a királyság érdekeit szolgálta. Erős királyi hatalmak alakultak ki, melyek szinte egyedüliek ebben a korszakban Európában. A király a legnagyobb földterülettel rendelkező földesúr, aki az országot, mint magánbirtokát kormányozza. Fontos szerepet tölt be mindkét királyságban a területi igazgatás feje az ispán illetve a sheriff, mindkettő miközben vezeti a királyi birtokok gazdálkodását, közben irányítja a megye életét is. A korszak végén mikor a királyok elveszítik magánbirtokaik jelentős részét, abból egyenesen következett hatalmuk gyengülése is.

Földtulajdon területén Angliában a normann hódítók már kifejlett földtulajdonlási rendszerrel találkoztak (de nem hűbérivel), míg Magyarországon a nomád állam földbirtoklási szokásaira csak következtetni tudunk. Ennek fő oka, hogy Albionban már kiépült az egyházi rendszer, amely magával hozta az írásbeliséget is.

Éles különbség, hogy Magyarországon a már megtett szolgálatokért adományozták a földet, addig Angliában meghatározott szolgáltatásokkal tartoztak. A királyi *ius regnum* mindkét országban érvényesült. A korszak végére kialakult mindkét államban a korona joga, amely szerint minden hatalom és föld a koronától származik, a király csak nevében gyakorolja, használja azt. Ez az elv a mai napig érvényben van Angliában.

A földről való rendelkezés szabadságában volt a legnagyobb különbség. Oka, hogy Angliában a 13. századra megszűnt a szerzett és az ősi vagyon közötti különbségtétel, a *Quia Emptores* pedig a teljes rendelkezési joghoz közeli intézményt alakít ki. Magyarországon ez csak 1848 után valósult meg. Öröklési jog terén általánosan érvényre jut az elsőszülöttség elve, háttérbe szorítva az ősi szokásokat. Magyarországon már Kálmán idején kialakul az oldalágak öröklése, erre Angliában a korszak végéig nincs példa.

Klérus esetén a magánegyházi rendszer a domináns. A holtkézi szabály érvényesül, de Angliában a korszak végén az egyház veszít kiváltságaiból (például adózási kötelezettség).

A jobbágyság egységes osztállyá rendeződése mindkét országban végső stádiumába kerül az 1200-as évek végére. Ebben a korszakban még szerezhettek földbirtokot, enge-

déllyel azt el is idegeníthették. Nagyon hasonló intézmények az angol *copyhold* és a magyar *libertas hospitum* alapján kialakult bérloői rendszer.

A rendelkezési jog mellett a legnagyobb különbség a városi polgár földtulajdona között van. Mert amíg Magyarországon a város közössége a föld forrása és oda is száll vissza, addig Angliában a polgár rendes hűbéri viszonyban van a hűbérurával, tulajdona egyszerű szabadhűbér.

Ezen jegyek összefoglalása után véleményem szerint kijelenthető, hogy amennyire hasonló a két ország jogrendje a múlt század közepén, olyan mértékben hasonló ebben a korban is. Bibó István szavai azok, amelyek legjobban érzékeltetik, milyen is ez a hasonló magyar jog: „egyszerűbb szövedékben, vidékies jelleggel de, mégis a nyugati fejlődés útját járta a magyar társadalom”. A rendelkezési jog terén tapasztalható különbségek viszont hosszú évszázadokra befolyásolták Magyarországon mind a társadalom, mind a gazdaság történetének alakulását.

IRODALOMJEGYZÉK:

- 1) BÁRÁNY Attila – A normann hódítástól a Magna Chartáig – Anglia a normannok és plantagenetek korában (1066-1216) – Máriabesnyő, Attraktor 2011
- 2) BÁRÁNY Attila – Anglia a 11-15. században, In.: Angi János, Barta János, Bárány Attila, Orosz István, Papp Imre, Pósn László – Európa az érett és a kései középkorban (11-15. század), Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 2001
- 3) BEAN, John Malcolm William – The decline of English feudalism 1215-1540, Manchester, 1968
- 4) BÉLI Gábor – Magyar jogtörténet A tradicionális jog, Budapest-Pécs, Dialóg Kiadó, 1999
- 5) BELL, Andrew – History of feudalism- British and continental, London, 1863
- 6) BINGHAM, Ansan – Colvin, A.J. – A treatise on rents, real and personal covenants and conditions, Albany, W.C. Little & Co., 1857
- 7) BLOCH, Marc – A feudális társadalom Budapest, Osiris Kiadó, 2002
- 8) BOLLA Ilona – A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon, Budapest, Nap Kiadó, 1998
- 9) BOTH Ödön – Fejezetek a Nyugat-Európai állam- és jogtörténet köréből Szeged, 2001
- 10) BÓNIS György – Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban, Budapest, Osiris, 2002
- 11) Chipman Gray, John – The rule against perpetuities, Clark, The Lawbook Exchange, 1915
- 12) CRUSE, William – A digest of the Law of England – Respecting real property, London, Lincoln's Inn., 1804
- 13) CSIZMADIA Andor – A feudális jog (1000-1848) in.: Csizmadia Andor, Kovács Kálmán, Asztalos László – Magyar állam- és jogtörténet , Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995
- 14) ECKHART Ferenc – Magyar alkotmány- és jogtörténet, Budapest, Osiris, 2003
- 15) ENGEL Pál – Királyság és főnemesség a középkori Magyarországon, Rubicon 1998/9-10
- 16) FÜGEDI Erik – A köznemesi klán szolidaritása, Századok, 1984/5
- 17) FÜGEDI Erik – Ispánok, bárók, kiskirályok, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986
- 18) Gneist, Rudolf – The history of the English constitution, London, 1886
- 19) GERICS József-LADÁNYI Erzsébet – A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban, Levéltári szemle 1991/4
- 20) GROSSCHMID Béni – Werbőczy és az angol jog, Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája, 1928
- 21) KATUS László – A hűbériség, Rubicon, 2009/11
- 22) KATUS László – A város - Céhek, gildek, communák, Rubicon, 2009/11
- 23) KATUS László – Az állam és az egyház, Rubicon, 2009/11

- 24) RÁCZ Lajos (szerk.) - Egyetemes állam- és jogtörténet Ókor – feudális kor Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 1998
- 25) KRISTÓ Gyula – Magyarország története 895-1301, Budapest, Osiris Kiadó, 1998
- 26) MAGYARORSZÁG Alaptörvénye – Nemzeti hitvallás
- 27) MAITLAND, Frederick William – Domesday Book and Beyond: Three essays in the early history of England, London, Kessinger Publishing, 1897
- 28) MAUROIS, André – Anglia története Budapest, Athenaeum, 1937
- 29) MENUGE, Noel James – Medieval English Wardship, Cambridge, 2001
- 30) MEZEY Barna (szerk.) – Magyar Jogtörténet, Budapest, Osiris Kiadó, 2007
- 31) MEZEY Barna-SZENTE Zoltán – Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet, Budapest, Osiris, 2003
- 32) MORTON, Arthur Leslie – Az angol nép története, Budapest, Hungária Kiadó, 1947
- 33) POLLOCK, Frederick – Az angol földbirtokjog (ford. Stassik Ferenc) Budapest, 1914
- 34) POLLOCK, Frederick – MAITLAND, Frederic William – The history of the English Law before the time of Edward I., Cambridge, 1898
- 35) STEINER, George – A kékszakállú herceg várában, 1971
- 36) SZ. JÓNÁS Ilona - Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény - Európa és Közel-Kelet IV-XV. század, Budapest, Osiris, 1999
- 37) SZABÓ István – Jobbágyparasztságot Értékezők a magyar parasztság történetéből, Budapest, Akadémia Kiadó, 1976
- 38) SZÉKELY György - A polgári rend előzményeihez: a városi elit a 12–13. századi Európában, Századok, 1992/V-VI.sz.
- 39) SZÜCS Jenő – Az utolsó Árpádok, Budapest, Osiris, 2002
- 40) TRINGLI István - Központi és különkormányzat, Rubicon, 1998/9-10
- 41) WALDAPFEL Eszter – Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban, Századok, 1931
- 42) WENCZEL Gusztáv – Egyetemes Európai Jogtörténet, Buda, Magyar Királyi Egyetem Nyomdája, 1870,
- 43) WOOD, Michael – Anglia múltjának nyomában – A szigetország középkori társadalma és kultúrája, Alexandra, 2007
- 44) WOOD, Michael: Sötét középkor – A brit-szigetek népeinek korai története, Alexandra, 2007
- 45) ZSOLDOS Attila – Adalékok a királyi várszervezet udvarispáni tisztségének történetében, Levéltári szemle XLI. évfolyam 1991/4
- 46) ZSOLDOS Attila – Karászi Sándor bán és utódai (Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről), Századok, 2001/II.